

О. В. Гісем, О. О. Мартинюк

Історія України

Профільний рівень

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Харків
Видавництво «Ранок»
2018

УДК [37.016:94](075.3)
Г51

Гісем О. В.

Г51 Історія України (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл.
загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — Харків :
Вид-во «Ранок», 2018. — іл.

ISBN

УДК [37.016:94](075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали до підручника
розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2018
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2018

Шановні десятикласники і десятикласниці!

У 10 класі ви продовжите вивчати курс історії України. Запорукою успішної роботи на уроках і вдома є вміння працювати з підручником. Для цього спочатку ознайомимося з його структурою. Матеріал підручника об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить декілька параграфів, розподілених на окремі пункти. У тексті ви зустрінете слова й дати, виділені спеціальним шрифтом. Звертайте на них особливу увагу і намагайтеся запам'ятати. Історія України, як ви вже знаєте, має власну термінологію, яку необхідно розуміти. Для цього в підручнику наведено визначення всіх необхідних понять і термінів. Він також містить дати основних подій, персоналії історичних діячів та багато цікавої інформації.

Краще засвоїти навчальний матеріал допоможуть **документи, ілюстрації, карти та схеми**. Працюючи з параграфом, необхідно прочитати вміщений до нього документ і відповідати на запитання. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного. Формуванню уявлень про те, як саме розгорталися історичні події, допоможе історична карта. Схеми розкривають зв'язки між складовими історичних явищ, пояснюють їхні особливості тощо.

Наприкінці кожного параграфа наведено **висновки**, які допоможуть вам визначити розглянуті в ньому провідні ідеї. Після них пропонуються **запитання і завдання**, спрямовані на формування різних умінь і навичок. Звертайте увагу на умовні позначення, розташовані поряд. Вони підкажуть вам, що і як необхідно виконувати.

Завершивши вивчення розділу, ви зможете підсумувати його матеріал за допомогою наведених у підручнику **узагальнюючих запитань і завдань**.

У **додатках** до підручника ви знайдете словник основних термінів, хронологічну таблицю, плани-схеми для самостійної роботи з підручником та додатковою літературою.

Підручник супроводжується **електронним освітнім ресурсом**, на якому розміщено додаткову інформацію, фрагменти документів та запитання до них, тестові завдання для самоконтролю, що виконуються в режимі онлайн.

Щоб полегшити вашу роботу з підручником, матеріал у ньому об'єднано за рубриками.

▶ **За цим параграфом ви зможете** — стислий виклад основної навчальної мети.

▶ **Пригадайте** — запитання, що допоможуть пригадати раніше вивчений матеріал і краще зрозуміти новий.

▶ **Документи розповідають** — фрагменти історичних джерел і запитання до них.

▶ **Цікаві факти** — цікаві історичні факти, пов'язані зі змістом матеріалу параграфа.

▶ **Постать в історії** — інформація про видатних історичних діячів, що мали суттєвий вплив на розвиток подій.

▶ **Словник** — тлумачення нових понять і термінів.

▶ **Висновки** — стислий виклад провідних думок, розкритих у тексті параграфа.

▶ **Запитання і завдання** — запитання і завдання до параграфів, розподілені на чотири групи:

 Перевірте, як ви запам'ятали — за допомогою цих запитань ви зможете здійснити самоперевірку й дізнатися, чи добре ви запам'ятали основні факти з розглянутого матеріалу.

 Подумайте і дайте відповідь — запитання цієї рубрики дозволять вам осмислити прочитане.

 Виконайте завдання — виконання цих практичних завдань розвиватиме ваші навчальні вміння (працювати з історичною картою, складати плани, таблиці тощо).

 Творче завдання — тут ви знайдете багато цікавих завдань, що виконуються за вказівкою вчителя або тими учнями, які прагнуть поглибити свої знання за допомогою ресурсів Інтернету або додаткової літератури.

§ 1. Вступ

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: дізнатися, який період історії України ви вивчатимете цього навчального року; визначити характерні риси поняття «XX століття» в історії України; пояснювати, якими були територія та населення України напередодні Першої світової війни.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Який період історії України ви вивчали минулого року? Назвіть його хронологічні межі. **2.** Які події Нової історії України кінця XVIII — початку XX ст. ви вважаєте найважливішими? Поясніть свою точку зору. **3.** Яким був регіональний поділ та адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій на початку XX ст.? **4.** Яку політику здійснювали імперські уряди щодо українців на початку XX ст.? **5.** Назвіть основні тенденції соціально-економічного, політичного й культурного розвитку світу та України на межі XIX—XX ст. **6.** Визначте особливості розвитку українського суспільства на початку XX ст. **7.** Покажіть на карті атласу українські землі, які на початку XX ст. входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. **8.** Порівняйте межі розселення українців у цей період та сучасні кордони України.

Новітня історія України — період вітчизняної історії після Нової історії, що охоплює події, які відбувалися в 1914 р. — на початку XXI ст.

Тоталітарний режим — політичний лад, за якого державна влада зосереджується в руках певної групи (найчастіше політичної партії), що знищує демократичні свободи, цілком підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам та утримує контроль над суспільством методами терору, політичного й духовного пригнічення.

1 НОВІТНЯ ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. Історія України, як ви вже знаєте, поділяється на певні історичні періоди — етапи її політичного, соціально-економічного й культурного розвитку. Вони, у свою чергу, характеризуються визначними подіями та явищами, розгортанням історичних процесів, діяльністю видатних людей тощо. Ви вже познайомилися з Давньою, Середньовічною й Новою історією України. Цього навчального року ви розпочнете вивчення Новітньої історії України.

ПЕРІОДИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Давня історія	Середньовічна історія	Нова історія		Новітня історія	
		I період	II період	I період	II період
Близько 1 млн років тому — IV ст. н. е.	V — кінець XV ст.	XVI—XVIII ст.	Кінець XVIII — початок XX ст.	1914—1939 рр.	1939 р. — початок XXI ст.

«Коротке XX століття» — так називають цей період, оскільки його події розпочинаються 1914 р. «Коротке XX століття» було дуже складним для України та нашого народу. На його перший період припадає Перша світова війна, яка спричинила величезні втрати й спустошення, а також загострення соціально-політичної ситуації у воюючих країнах. Криза, зумовлена Першою світовою війною, призвела до революції і повалення самодержавства в Російській імперії та розпаду Австро-Угорської імперії. Українська революція, яка розпочалася в 1917 р., сприяла відродженню української державності. Хоча вона й завершилася поразкою, її уроки мали важливе значення для подальшої визвольної боротьби українського народу. Після поразки Української революції до влади прийшли більшовики, що встановили в Україні свій **тоталітарний режим**.

Період існування комуністичного тоталітарного режиму став важким випробуванням для українського народу, спричинив численні втрати і страждання, які йому довелося подолати. Про події, пов'язані із затвердженням та існуванням комуністичного тоталітарного режиму на території України до 1939 р., ви дізнаєтеся за цим підручником.

2 ТЕРИТОРІЯ І НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. Напередодні Першої світової війни український народ, як і в попередні часи, залишався під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Територія етнічних українських земель дорівнювала 690 тис. км². Із них близько 80 % становила Наддніпрянська Україна, що входила до складу Російської імперії. На її території імперською владою було створено дев'ять губерній. На Лівобережжі й Слобожанщині — Чернігівську, Полтавську та Харківську, на Правобережжі — Київську, Подільську та Волинську, на Півдні — Катеринославську, Херсонську й Таврійську. Водночас значна частина українців проживала за межами цих губерній. Вони заселяли

також великі райони Чорноморської губернії, Кубанської області, області Війська Донського, Курської, Воронежської, Мінської, Холмської та Гродненської губерній.

Під владою Австро-Угорщини перебувала Західна Україна, що становила близько 20 % етнічних українських земель. Адміністративний і конституційний устрій Австрії та Угорщини, об'єднаних особою монарха, суттєво відрізнявся. Кожна країна у складі імперії мала окремий парламент: Австрія — у Відні, Угорщина — у Будапешті. Землі Австрії були поділені на 17 адміністративних одиниць, що мали автономію у внутрішніх справах та окремі місцеві законодавчі органи, а Угорщина, незважаючи на неоднорідність етнічного складу, існувала як єдина централізована держава. Галичина й Буковина мали статус коронних країв Австрії, а Закарпаття входило до складу королівства Угорщини.

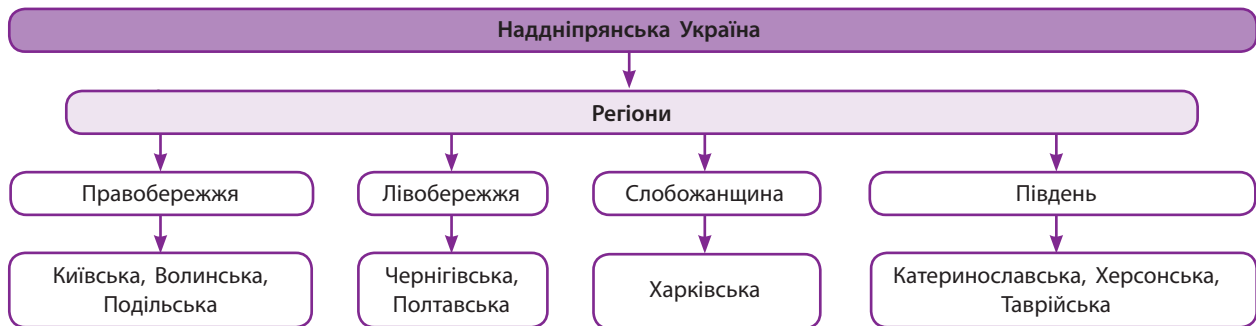
Загальна кількість населення Наддніпрянської України на 1913 р. дорівнювала 32,2 млн осіб. Із них українці становили 72, росіяни та білоруси — 13,1, євреї — 8 %.

Населення тогочасної Західної України, за переписом 1910 р., становило 6,2 млн осіб. Із них українці налічували 68 %, поляки — 13,6 %, євреї — 13,5 %. У Наддніпрянщині російська імперська влада, як і в попередньому столітті, здійснювала політику **русифікації**, що охоплювала всі сфери економічного, політичного та культурного життя краю. Надзвичайно високий рівень русифікації населення спостерігався

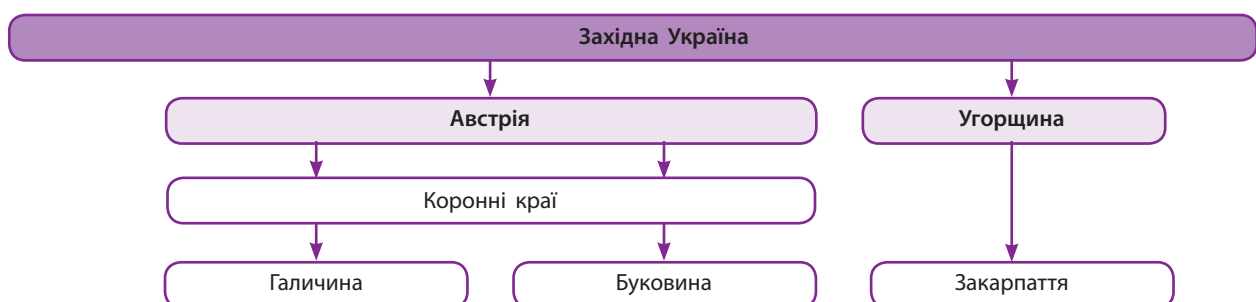
Коронний край — адміністративно-територіальна одиниця Австрійської (від 1867 р. — Австро-Угорської) імперії у XVIII — на початку XX ст.

Губернія — основна територіально-адміністративна одиниця в Росії у XVIII — на початку XX ст.; поділялася на повіти.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОДІЛ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із праці Микити Шаповала «Досвіди революції»

Головна соціальна група, 3/4 населення (суспільства Наддніпрянської України — *Авт.*), селянська. Національно-українською свідомою частиною суспільства в Україні була тільки інтелігенція, (яка) числила 1 % від всієї етнографічної маси. В інших групах суспільства національно свідомі українці рахуються одиницями (3—4 поміщики, 4—5 міських домовласників, 200—300 робітників, кількасот селян... Усі основні функції в господарстві — продукція, обмін, а також у культурній і політичній сферах обслуговувалися в Україні неукраїнськими частинами суспільства.

Селянство... це сира маса, що немає ніякого соціологічного світогляду ні в якій формі: ні в релігійній, ні в суспільно-політичній, ні в національно-культурній. У цьому становищі було 3/4 населення України. Над цією аморфною масою панувала 1/4 населення, національно, суспільно-політично і культурно іншого, об'єктивно антиукраїнського напрямку...

? 1. На які особливості соціальної структури тогочасної Наддніпрянської України звернув увагу автор праці? 2. У чому була небезпека такої ситуації для розвитку українського національного руху? Які завдання випливали з неї для українських діячів?

Денаціоналізація — втрата національних особливостей культури, звичаїв, побуту, мови тощо.

Русифікація — сукупність дій та заходів царського уряду в Російській імперії, спрямованих на звуження й витіснення на другорядні ролі національних мов, культури, історії з одночасним висуненням на провідні позиції російської мови, культури, історії.

у великих містах і промислових центрах. За переписом 1897 р., у Києві 54,4 % жителів становили росіяни і лише 22,1 % — українці, в Одесі українці у складі населення не перевищували 16 %. Такою самою була частка українців у промислових центрах Слобідської й Південної України.

У Львові, за переписом 1920 р., частка поляків серед населення міста дорівнювала 53,8 %, євреїв — 25 %, українців — 20 %. Проте, незважаючи на це, Львів, за образним висловом І. Франка, продовжував залишатися «серцем руського народу».

Близько 85 % населення тогочасної України проживало в сільській місцевості. Між містом і селом існували глибокі мовні відмінності. Село дбайливо зберігало мовно-культурні традиції українців.

На західноукраїнських землях місцеве українство зазнавало **денаціоналізації** від політики онімечування, що поєднувалася з колонізацією в Галичині, румунізацією в Буковині та мадяризацією в Закарпатті. Територія Галичини включала Східну Галичину, заселену переважно українцями, і Західну Галичину, де більшість становили поляки. У Буковині північна частина краю (Чернівецький округ) була переважно українською, а південна (Сучавський округ) — румунською. У скла-

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

З есе Івана Лисяка-Рудницького «Українці в Галичині під австрійським пануванням»

Напередодні Першої світової війни... польсько-українські стосунки були головною внутрішньою проблемою Галичини. Боротьба між двома спільнотами, що відкрито вибухнула 1848 р., точилася з дедалі більшою напругою і люттю з року в рік і з десятиліття в десятиліття. Конфлікт відбивався не лише на тих частинах польського та українського народів, які проживали

в Австрійській імперії, але мав також фатальний вплив на історичну долю Польщі й України взагалі...

? 1. Наведіть приклади того, як відбувалося україно-польське протистояння в Галичині на початку ХХ ст. 2. Поясніть, як ви розумієте думку автора про фатальний вплив цього конфлікту на історичну долю Польщі й України.

Київ напередодні Першої світової війни

Листівка із зображенням площі Святого Юра у Львові

ді Австро-Угорщини, що була конституційною монархією, західні українці мали певні можливості для участі в суспільно-політичному житті країни. Так, вони обирали своїх представників до крайових сеймів, австрійського та угорського парламентів.

ВИСНОВКИ

■ Цього року ви розпочнете вивчення Новітньої історії України й ознайомитеся з подіями, що відбувалися на її землях у 1914—1939 рр.
 ■ У ХХ ст. на території України було встановлено комуністичний тоталітарний режим.

■ Напередодні Першої світової війни українські землі, як і раніше перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Адміністративно-територіальний поділ, запроваджений ними, не враховував особливостей розселення українців.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

➤ **1.** Якими є хронологічні межі періоду історії України, що вивчатиметься цього року? **2.** Що таке тоталітарний режим? **3.** Якою була загальна територія етнічних українських земель напередодні Першої світової війни? **4.** Скільки губерній було створено російською владою на території Наддніпрянської України? **5.** Яка частка українських земель перебувала в цей час під владою Австро-Угорщини? **6.** Що таке русифікація?

➤ **7.** Що ви знаєте про особливості періоду історії України, який будете вивчати цього року? **8.** Охарактеризуйте територію та населення України напередодні Першої світової війни.

➤ **9.** Покажіть на карті атласу основні регіони українських земель та їхню адміністративно-територіальну належність напередодні Першої світової війни. **10.** Визначте, у складі якого регіону та адміністративно-територіального утворення перебував населений пункт, де ви живете. **11.** Відомий український письменник Микола Хвильовий на початку 1930-х рр. писав: «Нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку». Об'єднайтеся в малі групи й обговоріть питання: який шлях розвитку був необхідний тогочасним українцям?

💬 **12.** За додатковими джерелами з'ясуйте, ким були автори документів, що наведені в параграфі, та яку роль вони відіграли в тогочасному українському русі.

§ 2. Перша світова війна та український національний рух

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: порівнювати плани країн Антанти та Центральних держав щодо України; пояснювати, яким було становище населення та ставлення політиків України до війни; характеризувати заснування Головної української ради та Союзу визволення України; визначати особливості формування легіону Українських січових стрільців.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які держави входили до Антанти та Центральних держав? Якою була мета цих військово-політичних блоків? **2.** Які політичні партії діяли в Наддніпрянській та Західній Україні на початку ХХ ст.? **3.** Порівняйте погляди тогочасних українських політичних партій на майбутнє України.

Геополітика — політологічна концепція, за якою зовнішня політика держав визначається географічними чинниками (розташуванням країни, природними ресурсами, кліматом тощо). Термін «геополітика» використовується для характеристики певного впливу географічних чинників на зовнішню політику.

1 **УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ КРАЇН АНТАНТИ ТА ТРОЈІСТОГО СОЮЗУ.** 1 серпня 1914 р. розпочалася перша в історії людства світова війна. Її спричинило непримиренне протистояння держав — учасниць двох військових блоків — **Центральних держав** (Австро-Угорщина, Німеччина, Італія) та **Антанти** (Велика Британія, Франція, Росія). Кожна з країн прагнула досягти своїх геополітичних інтересів. Україна в них також посідала досить помітне місце через своє вигідне географічне положення, економічний та людський потенціал.

Німеччина, намагаючись послабити Росію, сподівалася розчленувати її й оволодіти Польщею, Литвою, Прибалтикою, Білоруссю та Україною. Особлива роль у цих планах відводилася українським землям, оскільки саме вони мали стати відправним пунктом для подальшого завоювання Німеччиною світового простору. Територію України верховне командування німецької армії вважало одним із головних театрів воєнних дій у війні. Прагнучи ослабити Росію в геополітичному плані, німецькі політики прихильно ставилися до можливої незалежності України. Останню вони вважали плацдармом для здійснення Росією зовнішньополітичної експансії на Балкани та до Передньої Азії. Унаслідок цього втрата України, на їхню думку, призведе до краху великодержавницької політики російського самодержавства. Україна також приваблювала Німеччину своїм економічним потенціалом: вона могла стати для неї постачальником продовольства й сировини.

Австро-Угорщина здавна змагалася з Росією за гегемонію (першість) у слов'янському світі. Австрійські Габсбурги не раз звертали увагу на свою, із їхньої точки зору, ліберальну національно-культурну політику стосовно слов'ян. Вони сподівалися розширити свої володіння за рахунок південнослов'янських країн, а також Холмщини, Підляшшя, Волині й Поділля, які перебували у складі Росії. Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини заявляло, що землі, заселені українцями, мають бути об'єднані в окрему українську автономну область у складі Австро-Угорщини. Крім цього, розглядалися варіанти

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із таємної доповідної записки Генерального штабу Німеччини (1 грудня 1915 р.)

Кожний, хто насправді знає і розуміє географічне положення та економічне становище, у яких перебуває Росія, є свідомий того факту, що Велика Росія може існувати тільки через посідання багатой України. Якщо ми зуміємо змінити стан України, зробивши її незалежною державою, і утримати незалежну Україну при житті, то з певністю завдамо смертельного удару Великій Росії. Тому Україну слід вважати серцем Великої Росії. В оцін-

ці всіх експертів це володіння Україною робить Росію великою європейською потугою. Україна, відділена від Росії, створить мур між власне Росією, Центральними державами та Балканами, закриваючи доступ до Чорного моря.

? **1.** У чому автор документа вбачав значення володіння Україною для Росії? **2.** Чому існування незалежної України відповідало інтересам Німеччини?

Німецька карта світу в 1914 р.

Російський плакат 1914 р.

віддати українські землі Німеччині, створити з них **санітарний кордон** проти впливів Росії або передати їх відновленій Польській державі.

Росія, приховуючи свої експансіоністські наміри, заявляла про прагнення захистити Сербію від агресії Австро-Угорщини. Одночасно із цим проголошувалася необхідність звільнення з-під влади Габсбургів «єдинокровних братів-русинів» Західної України й «возз'єднання уярмленої Русі» з Росією на засадах етнографічної спільності. Завдяки планованому оволодінню Галичиною, Буковиною й Закарпаттям російська влада мала наміри відсунути кордони імперії за Карпатські перевали.

Румунія висувала претензії на Буковину й Хотинщину, які вважала своєю історичною спадщиною. Їй це обіцяли за рахунок володінь противника одночасно Росія та Австро-Угорщина. Румунія після дворічних вагань обрала бік Антант.

Поляки сподівалися, що Росія зазнає поразки у війні, вони відновлять свою державу й включають до неї Східну Галичину, а можливо, і Правобережну Україну як «історично польські землі».

2 СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ. Територія розселення українського народу на початку війни була поділена Російською та Австро-Угорською імперіями, що належали до ворогуючих військово-політичних блоків. Обидві держави вважали українців у складі свого населення ненадійною групою, схильною до підтримки противника, і здійснювали стосовно них репресії.

Російська влада вже в перші дні війни стала проводити в Наддніпрянщині широкомасштабні акції проти українства, звинувачуючи його в «австрофільстві», «сепаратизмі» та «мазепинстві». Так, у Києві було заборонено випуск газети «Рада», популярного тижневика «Село», місячників «Українська хата» та «Літературно-науковий вісник». Редактора «Української хати» П. Бочацького відправили в заслання до Східного Сибіру. Заарештували М. Грушевського, який на початку війни повернувся зі Львова до Києва, і заслали до Симбірська, а по-

Репресія — захід державного примусу, покарання, у тому числі й за ідейні переконання, нерідко позасудовим шляхом.

Концентраційний табір — місце для ізоляції реальних або уявних противників держави, політичного режиму. Концентраційні табори створювалися також спеціальними розпорядженнями під час війни.

тім до Казані. У глиб імперії висилали й інших українських громадсько-політичних діячів.

У Західній Україні австро-угорські урядовці також розпочали дії, спрямовані проти українців. За найменшою підозрою в «русофільстві» та «москвофільстві» їх заарештовували, висилали, а то й піддавали смертній карі. Тисячі українців, звинувачених у нелояльності до влади, були відправлені до спеціальних **концентраційних таборів** у глиб Австрії, де їх роками утримували в жахливих умовах без суду й слідства. Найжорстокішим вважався табір Талергоф у Штирії, де в листопаді 1914 р. перебувало 5,7 тис. українців. Його називали «українською Голгофою», оскільки тут загинуло близько 2 тис. українців. Табори існували також у Терезієнштадті, Шварці, Нижній та Верхній Австрії та інших місцях.

За далеко не повними даними, 36 тис. цивільних українців, у тому числі стариків і жінок, було розстріляно й повішено, та стільки ж українських в'язнів загинуло в австрійських концентраційних таборах у роки війни.

Пам'ятник жертвам концтабору Талергоф у Львові

З **СТАВЛЕННЯ ПОЛІТИКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО ВІЙНИ.** На початку Першої світової війни російська влада в Наддніпрянській Україні, як і в інших регіонах імперії, розгорнула широку пропагандистську кампанію. Війну оголосили «оборонною», оскільки вона велася для захисту «вітчизни» від «пруських варварів», а також для захисту братів-слов'ян. Ця пропаганда мала позитивні результати. На початку війни значна частина міського населення й селянства Наддніпрянщини підтримували урядову політику, не усвідомлюючи, що на їхні плечі ляже весь тягар війни.

Загальноросійські партії чорносотенців, октябристів, кадетів і права частина соціал-демократів та есерів загалом підтримували офіційний урядовий курс. Ліва частина соціал-демократів (більшовики, очолювані В. Леніним) виступали за поразку Росії у війні, оскільки це мало наблизити революцію й повалення царизму.

Серед громадсько-політичних діячів Наддніпрянщини у ставленні до війни сформувалося три основні орієнтації — поміркована, нейтральна та радикальна. Помірковані обстою-

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі статті про «мазепинство» в газеті «Киянин», друкованого органу російських націоналістів (листопад 1911 р.)

Український рух є для Росії більш небезпечний, ніж усі інші національні рухи взяті разом... Мазепинське читання б'є Росію в саму основу її великодержавності. Мазепинський рух намагається зруйнувати національну, культурну, політичну єдність російського народу, намагається зруйнувати великодержавність Росії. От де наша найбільша небезпека. Мазепинський рух росте. Мазепинство зі своєї галицької бази розлазить по

цілій південній Росії. У Галичині готується небезпечний антиросійський осередок, полум'я якого може перекинутися по всій Малоросії...

? 1. У чому російські націоналісти вбачали основну небезпеку «мазепинства»? 2. Як ви розумієте твердження, що «мазепинське питання б'є Росію в саму основу її великодержавності»?

вали проурядову позицію. **10 серпня 1914 р.** в Києві галицькі й буковинські емігранти-москвофіли та їхні прибічники заснували «**Карпато-руський визвольний комітет**». У зверненні до «багатостраждального руського народу Галичини» він закликав зустрічати російську армію, що «несе тобі православну віру твоїх предків, несе тобі волю й свободу руської людини на своїй рідній руській землі», хлібом-сіллю, як визволителів. Офіцерів російської армії комітет забезпечив пропагандистсько-інформаційною брошурою про «етнографічний і культурно-політичний стан Галичини у зв'язку з національно-громадськими настроями».

Товариство українських поступовців (ТУП) стосовно війни спочатку посіло помірковану позицію, визначену в декларації «Війна та українці», підписаній С. Петлюрою. У ній запевнялося, що українці «виконують свій обов'язок громадян Росії в цей тяжкий час до кінця», і тому мають право, як й інші народи імперії, на надання їм «відповідних прав». Розгортання війни спричинило зміни в поглядах прибічників ТУП: від заяв на підтримку війни воно перейшло на нейтральні позиції, а з 1916 р. виступило проти війни та підтримки будь-якої з воюючих сторін. У декларації «Наша позиція» вони заявили, що боролися й боротимуться за «демократичну автономію України, гарантовану такою ж федерацією рівноправних народів, за цілковите забезпечення культурно-національних цінностей».

У відповідь на антиукраїнську політику російської влади частина радикально налаштованих українських політиків емігрувала з Росії до Австро-Угорщини, до Львова.

4 ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

14 серпня 1914 р. у Львові українські політичні емігранти-наддніпрянці створили самостійницьку українську політичну організацію **Союз визволення України (СВУ)**. Його засновниками стали члени УСДРП (Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук), УСДС (О. Скоропис-Йолтуховський), українських есерів (Ю. Бачинський), інших партій та організацій. Першим головою СВУ став **Д. Донцов**. СВУ опублікував відозву «До українського народу в Росії» та звернення «До громадської думки Європи»,

Текст звернення «Карпато-руського визвольного комітету» до народу Галичини

Симон Петлюра

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Уривок із «Нашої платформи» Союзу визволення України

...Національно-політичною платформою Союзу є державна самостійність України.

Формою правління самостійної української держави має бути конституційна монархія, із демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язовими і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою.

На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої українсько-російської території буде Союз обстою-

вати за створенням з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, осібно автономного краю.

Одночасно зі збудуванням самостійної української держави має бути переведена радикальна аграрна реформа на користь селянства. Є се основний економічний постулат визволення України...

? 1. Яким було бачення політичного майбутнього України СВУ? 2. Яку реакцію, на вашу думку, мала викликати ця програма в російській та австро-угорській владі?

Засновники СВУ (В. Дорошенко, Д. Донцов, А. Жук, Г. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, Г. Залізник)

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

Кость Левицький (1859—1941) був одним із найвідоміших українських політичних діячів Галичини кінця XIX — першої половини XX ст. На початку Першої світової війни він очолив Головну українську раду, а пізніше — Загальну українську раду. В умовах розпаду Австро-Угорщини львівська делегація новоствореної Української національної ради (УНР), очолювана К. Левицьким, ухвалила курс на здійснення збройного повстання для взяття влади у Львові. УНР затвердила тимчасову Конституцію ЗУНР і призначила його першим головою уряду й міністром фінансів. Після відступу Української галицької армії за річку Збруч К. Левицький переїхав до Відня. Був членом делегації ЗУНР на Ризькій (1920 р.) та Генуезькій (1922 р.) мирних конференціях. Після самоліквідації уряду ЗУНР у 1923 р. повернувся до Львова, де й провів решту життя.

У вересні 1939 р. К. Левицький намагався встановити контакти з радянською владою, яка окупувала Галичину. Його заарештували, а через деякий час за наполяганням галицьких діячів звільнили. Після окупації Галичини німецькими нацистами в червні 1941 р. він намагався відігравати роль представника єдиної законної української влади в краї.

К. Левицький похований у Львові. У прощальному слові кардинал Йосип Сліпий назвав його керманічем політичного життя народу до останньої хвилини.

а програму діяльності виклав у «Нашій платформі». У ній було проголошено, що реалізацію своїх національних прав українці мають пов'язувати з поразкою Росії у війні. Союз виступав за відокремлення України від Росії та створення на її землях конституційної монархії під протекторатом Австрії.

СВУ вважав себе представником інтересів України перед Австро-Угорщиною, Німеччиною та іншими європейськими державами, мав своїх повноважних представників у Берліні, Софії, Стамбулі, Римі, Стокгольмі та Осло. Прагнучи сформувати коаліцію з противників Росії, представники Союзу вели відкриті або таємні переговори з офіційними державними урядовцями різних країн та російськими політичними емігрантами.

На гроші, надані урядами Німеччини та Австро-Угорщини, СВУ, що перебрався зі Львова до Відня, а потім до Берліна, розгорнув велику агітаційно-пропагандистську роботу. Його діячі виступали з доповідями в Австро-Угорщині, Німеччині, Болгарії, друкували статті. Активну роботу серед солдатів-українців, мобілізованих до російської армії, СВУ розгорнув у таборах для військовополонених. Одним із важливих здобутків Союзу стало видання науково-популярних брошур із минулого та сучасного України українською, німецькою, болгарською, турецькою, румунською, чеською, хорватською, італійською та шведською мовами. Було видано «Кобзар» Т. Шевченка, праці М. Костомарова, В. Антоновича, Ф. Вовка, твори письменника Б. Лепкого тощо. Надруковано також кілька праць М. Грушевського, хоча сам він не схвалював діяльність СВУ.

Фінансову допомогу, яку надавали Німеччина й Австро-Угорщина, зараховували як державний борг майбутньої самостійної України. У червні 1918 р. СВУ припинив свою діяльність.

5 УКРАЇНСЬКИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ. Із початком війни в суспільно-політичному житті Австро-Угорщини відбулися суттєві зміни. Міжпартійна боротьба, гострі національно-політичні дискусії та болючі національні образи відійшли на другий план в умовах емоційного піднесення, викликаного війною. Лідери українського руху вважали, що для реалізації національних вимог

свого населення необхідно проявляти максимальну лояльність і вірнопідданість австрійській владі та імператору. Уже в перші дні війни українські політичні рухи Галичини та Буковини поспішили визначитися, на чиему вони боці.

1 серпня 1914 р. у Львові було засновано **Головну українську раду (ГУР)**, до якої увійшли представники українських партій: Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної. Головою Ради обрали голову УНДП та Українського парламентарного представництва **К. Левицького**.

ГУР мала взяти на себе функції єдиного представницького органу українців. **3 серпня 1914 р.** керівники Ради оприлюднили звернення, у якому окреслили свою позицію у війні.

Того ж дня «Союз українських парламентарних і соймових послів з Буковини» також оприлюднив свій маніфест «До українського народу на Буковині», де заявив, що «спільно з усіма народами сеї гарної держави ми радо принесемо всяку жертву за нашого цісаря, за славну Габсбурзьку монархію».

Про свою проавстрійську позицію на початку війни заявила в Галичині греко-католицька церква. Митрополит **А. Шептицький** і кероване ним духовенство, що були для галицьких українців безперечним авторитетом у церковному й суспільно-політичному житті, дотримувалося чіткої австрофільської та антиросійської політики. Митрополит, звертаючись до українців, закликав: «Ми з Божої волі злучені з Австрійською державою... Коли військо нашого цісаря побідить — чекає нас краца і ліпша будучність. До крові будьмо вірні цісарю».

5 травня 1915 р. у Відні ГУР реорганізувалася в **Загальну українську раду (ЗУР)**. До неї увійшли 34 делегати від українських політичних партій Галичини й Буковини, а також представники СВУ. Очолив ЗУР **К. Левицький**. Своєю метою вона проголосила боротьбу за побудову самостійної Української держави на території підросійської Наддніпрянської України та запровадження територіально-національної автономії на українських землях у складі Австро-Угорщини. Завдяки наполяганням ЗУР німецька та австро-угорська влада дозволила організувати окремі табори для військовополонених українців. У них створювалися бібліотеки, школи, церкви, що мали сприяти вихованню в українців національної самосвідомості й не-

Кость Левицький

Митрополит Андрей Шептицький

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі звернення Головної української ради (3 серпня 1914 р.)

Історичний ворог України не може спокійно дивитися, що не вся Україна в його руках, що не весь український народ стогне поневолений під його пануванням, що існує частина української землі, де український народ... може жити своїм національним життям...

Перемога Росії мала би принести українському народу Австро-Угорської монархії те саме ярмо, у яким стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії. Теперішня хвиля кличе український народ ста-

ти однодушно проти царської імперії, при тій державі, у якій українське національне життя нашло свободу розвитку. Перевага Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України.

? 1. Як ГУР ставилася до перебування українців під австро-угорською та російською владою? 2. Яку позицію, на думку авторів документа, мають посісти українці у війні?

Юліан Романчук

Михайло Галущинський

Прапор Січових стрільців

нависті до Російської імперії, яка була поневолювачем їхньої Батьківщини.

На початку листопада 1916 р. австро-угорська влада надала широку автономію Галичині без поділу на українську й польську частини, як прагнула ЗУР. Було оголошено про створення самостійного Польського королівства з польських земель, відвоєваних у Російській імперії. ЗУР склала свої повноваження. Після цього провідну роль в українському русі стало відігравати Українське парламентарне представництво в австрійському рейхстазі, очолюване **Ю. Романчуком**.

6 СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ. Західноукраїнські політики розуміли, що заяви про підтримку дій австрійського уряду у війні мають супроводжуватися реальними заходами. Разом із цим, усвідомлюючи, що війна змінить геополітичну ситуацію в Європі, вони намагалися використати її для реалізації своїх планів.

На початку серпня 1914 р. Головна українська рада заявила про необхідність формувати полки українських добровольців у складі австрійської армії під назвою **Українські січові стрільці (УСС)**. На думку керівників ради, цей захід мав усунути недовіру австрійської влади до українців та проросійські настрої в частини українського населення краю.

Заклики ГУР здобули підтримку серед українців Галичини. За твердженнями сучасників, протягом двох-трьох тижнів серпня 1914 р. повітові зборні пункти відвідало щонайменше 28—30 тис. добровольців, де записували до українського легіону. Однак віденський уряд і командування австро-угорської армії сприйняли цю ініціативу із занепокоєнням. Із політичної точки зору існування легіону було бажане, але відшукати вільні кошти для озброєння й обмундирування такої кількості солдатів ставало важким завданням для австрійців. Певну стурбованість також викликали заяви, що легіонери йдуть «виборювати незалежну Україну, а не боронити Австрію». Проте розвиток подій і надзвичайна активність українців змусували австрійських урядовців діяти. У Відні було прийняте рішення створити лише один полк УСС кількістю до 5 тис. солдатів. Першим командантом легіону УСС був **Теодор Рожанковський**. За спротив відправити, згідно з рішенням командування австрійської армії, непідготовлених стрільців проти наступу російської армії його усунули від командування. Новим командантом було призначено поручника **Михайла Галущинського**.

У той самий час російська армія розгорнула швидкий наступ на Львів. Формування легіону було перенесено в Стрий. До міста, де зібралися близько 6 тис. українських добровольців, прибула Начальна команда австро-угорської армії. Вона наказала українцям скласти воєнну присягу на вірність імператору та державі, вважаючи, що це допоможе переконатися в їхній лояльності. Частина добровольців виступила проти цього. Вони вимагали виключити з тексту присяги слова про вірність імператору та додати заклик боротися за волю Укра-

їни. **3 вересня 1914 р.** на привокзальній площі за наказом начальника Начальної команди армії до прийняття присяги було допущено 2 тис. добровольців, а решті запропонували повертатися додому. Цей день став датою виникнення **легіону Українських січових стрільців**. Проте віденський уряд ставився до українських добровольців із недовірою. Їх перш за все збиралися використовувати як диверсантів, розвідників і перекладачів. Саме тому Генштаб австро-угорської армії не створив із легіону УСС суцільне військове з'єднання, а поділив його на десять окремих загонів-сотень по 220 солдатів у кожному. Через день після прийняття присяги січовики прибули ешелонами до Мукачева в Закарпатті та приєдналися до австрійської групи військ.

У Буковині в листопаді 1914 р. один із лідерів українського руху, депутат рейхстагу М. Василько, скориставшись досвідом галицьких українців, також організував добровольчий гуцульсько-буковинський легіон. На відміну від УСС, його формування відбувалося під повним контролем австрійської адміністрації. Загальна кількість гуцульсько-буковинського легіону становила спочатку 1,5 тис. осіб, а згодом 2,5 тис. На думку діячів українського руху Буковини, «українські гуцульські стрільці» стали «живим доказом лояльності буковинських українців» до австрійської влади. Селянам, яких записували до легіону, обіцяли, що вони захищатимуть лише свої села, а інакше їх відправлять ополченцями до Угорщини. Тому його формування не супроводжувалося таким національним піднесенням у краї, як серед українців Галичини. Фактично створений поспіхом легіон більше нагадував партизанські групи, ніж регулярний армійський підрозділ. Рік по тому, так і не відігравши важливої ролі в подіях війни, український легіон у Буковині був ліквідований австрійською владою.

Олена Степанів

ЦІКАВІ ФАКТИ

Маловідомою на сьогодні сторінкою історії є діяльність військового відділу легіону Українських січових стрільців-II, у якому мали змогу служити жінки. У сформованому жіночому загоні (чоті) налічувалося 33 жінки. Лише троє з них брали безпосередню участь у воєнних діях та отримали бойові нагороди — **Олена Степанів, Софія Галечко, Анна Дмитерко**. Вони стали першими жінками у світі, які здобули офіцерські звання на військовій службі.

ВИСНОВКИ

- Геополітичні плани держав — головних учасниць Першої світової війни стосовно України мали багато відмінного, але були спільними в тому, що жодна з них не цінувалася прагненнями самих українців.
- В умовах початку війни українські політичні діячі виробили свою власну позицію до неї та заявляли про інтереси української сторони.
- Союз визволення України став першою українською організацією, яка проголосила своєю метою створення самостійної Української держави.
- У складі австро-угорської армії в роки війни були сформовані добровольчі українські підрозділи в Галичині та Буковині.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке геополітика? **2.** Яка українська політична організація своє ставлення до війни визначила в декларації «Війна та українці»? **3.** Коли утворився Союз визволення України? **4.** Хто став головою Головної української ради? **5.** Коли виникла Загальна українська рада? **6.** Хто був першим командантом легіону УСС?

7. Яка роль відводилася Україні в геополітичних планах країн Антанти та Троїстого союзу? **8.** Чи

можна вважати політику Російської та Австро-Угорської імперій стосовно українства на початку війни репресивною? Обґрунтуйте свою точку зору. **9.** Охарактеризуйте ставлення політиків Наддніпрянської України до війни. **10.** Як було засновано СВУ? Якою була його діяльність у роки війни? **11.** Визначте особливості українського руху в Західній Україні в період початку війни. **12.** Як відбувалося формування українських добровольчих військових підрозділів у складі австро-угорської армії?

13. Покажіть на карті атласу територіальні претензії воюючих сторін на території України й назвіть країну, що їх висувала. **14.** Проведіть дискусію за проблемою: яку перспективу відкривали для українського руху позиції його діячів на початку Першої світової війни. **15.** Складіть таблицю «Україна в планах країн Антанти та Троїстого союзу».

Держава	Плани щодо українських земель

16. Упродовж вивчення розділу за додатковими джерелами підготуйте навчальний проект на тему «Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців». **17.** Сучасний український історик С. Попик вважає, що «існування добровольчих українських підрозділів мало швидше політичне, ніж військове значення. Українські легіони в Галичині та Буковині були, перш за все, козирною картою в «національних іграх українських політиків і австрійського уряду»». Поясніть, як ви розумієте думку історика. Чи поділяєте ви її? Чому?

§ 3. Воєнні дії на території України в 1914—1915 рр.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: пояснювати, які події Першої світової війни відбувалися на українських землях у 1914—1915 рр.; визначати особливості російської окупаційної політики в Галичині та Буковині в 1914—1915 рр.; характеризувати участь у бойових діях Українських січових стрільців у 1914—1915 рр.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були основні театри воєнних дій у Першій світовій війні?
2. Як розгорталися воєнні дії на Східному фронті в 1914—1915 рр.?

1 **ВОЄННІ ДІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СЕРПНІ 1914 — БЕРЕЗНІ 1915 Р.** У західній частині Наддніпрянської України в прикордонних районах між Російською імперією та Австро-Угорщиною в роки Першої світової війни розміщувався російський Південно-Західний фронт, що був складовою Східного фронту. На початку війни до нього входили 3-тя, 4-та, 5-та й 8-ма російські армії, яким протистояли 1-ша, 2-га, 3-тя й 4-та австро-угорські армії.

Воєнні дії розпочалися бойовими операціями в Галичині. У **Галицькій битві 18 серпня — 11 вересня 1914 р.** брали участь 700 тис. російських та понад 830 тис. австро-угорських вояків. На початку битви росіяни в прикордонних боях зупинили просування австро-угорців. Після цього 3-тя та 8-ма російські армії під командуванням генералів М. Рузького та О. Брусилова розгорнули наступ на Львів і Галич. Він був успішним і завершився взяттям 21 серпня міста Львова, а наступного дня — Галича. Розвиваючи наступ, російська армія оточила й блокувала добре укріплену фортецю Перемишль і вийшла до річки Віслока, що за 80 км від Кракова. У результаті Галицької битви росіяни оволоділи Східною Галичиною, Північною Буковиною та вийшли на Карпатські перевали. Втрати австро-угорської армії вбитими, пораненими й полоненими становили 400 тис. осіб, російської — близько 230 тис. Плани німецького командування утримати Східний фронт силами однієї Австро-Угорщини зазнали невдачі.

Після Галицької битви ситуація на Півдні загострилася внаслідок вступу у війну на боці Центральних держав Туреччини. До Чорного моря через Дарданелли увійшли німецькі крейсери «Гебен» і «Бреслау». У жовтні 1914 р., потіснивши британсько-французьку ескадру, вони обстріляли Севастополь, Одесу, Феодосію та Новоросійськ.

Наприкінці осені та протягом зими 1914 р. точилася боротьба російської та австро-угорської армій за **Карпатські перевали**. Завдяки допомозі німецьких військ австро-угорці завдали росіянам подолати перевали. Воєнна кампанія 1914 р. завершилася для Росії переможно. Німецький план «блискавичної війни» провалився. Велику роль у цьому відіграла бо-

Олексій Брусілов

Узяття Львова. Російська листівка

Військовополонені австро-угорці після боїв у Карпатах

ротьба на Східному фронті, що примусила Центральні держави спрямувати сюди значні сили.

У 1915 р. Центральні держави головний удар вирішили завдати на Східному фронті, щоб вивести з війни Росію. У лютому австро-угорська армія примусила росіян залишити Чернівці. Одночасно із цим тривали запеклі бої російської армії в Карпатах. **22 березня 1915 р.** російська армія оволоділа **Перемишлем**. Унаслідок капітуляції гарнізону фортеці в полоні опинилися 120 тис. солдатів австро-угорської армії. Ця подія стала останнім успіхом російської армії в кампанії 1914—1915 рр.

2 РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 1914—1915 РР.

На території окупованих західноукраїнських земель російська влада утворила тимчасове військово-Галицько-Буковинське генерал-губернаторство. Воно проіснувало із серпня 1914 до червня 1915 р. (евакуйовані окупаційні органи діяли до липня 1916 р.). Генерал-губернаторство поділялося на чотири губернії — Львівську, Перемишльську, Тернопільську та Чернівецьку. Керівником окупаційної адміністрації став чорносотенець граф **Г. Бобринський**. Головною метою своєї діяльності на цій посаді він вважав швидке включення західноукраїнських земель до складу Російської імперії за тісної співпраці з місцевими москвофілами та їхніми установами. Г. Бобринський заявляв: «Східна Галичина і Лемківщина — споконвічна корінна частина єдиної великої Русі; у цих землях корінне населення завжди було російським, устрій їх через це має бути заснований на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон і устрій».

Політика адміністрації генерал-губернаторства стосовно українців та інших етнічних груп мала відверто репресивний характер. В умовах запровадженого на його території воєнного стану закривалася українська преса, заборонялося видавати книги українською мовою, припинялася діяльність українських партій, «Просвіт» та інших культурно-освітніх і громадських організацій. Розгорнулися реорганізація шкіл за росій-

Росіяни радіють з приводу перемоги в Галицькій битві

Георгій Бобринський

Депортація — примусове, за наказом органів державної влади, виселення осіб або груп населення, а інколи й народів, із місць постійного проживання.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1914—1915 рр., за твердженнями Г. Бобринського, із краю до Сибіру та інших віддалених районів було вислано 10 тис. осіб і переселено 2364. Також набуло поширення взяття заручників. 22 вересня 1914 р. у зв'язку з поширенням випадків шкідництва і псування майна вперше було взято заручників. Це були євреї із числа банкірів, підприємців та інтелігенції. У 1915 р. під час відступу російської армії з краю було вивезено 554 (за іншими даними — 700) заручники.

ським зразком і переведення їх на російську мову навчання. Навчальні заклади забезпечувалися новими підручниками, написаними російською мовою. Планувалося також русифікувати Львівський університет, але здійснити це не встигли у зв'язку з відступом російської армії.

У жовтні 1914 р. на території генерал-губернаторства розпочав діяльність жандармський відділ. Його керівник, полковник М. Мезенцев, зазначав у звіті, що за кілька місяців діяльності відділ здійснив близько 1000 обшуків і 1200 арештів. Адміністрація генерал-губернаторства застосовувала до неблагонадійних осіб депортації.

У генерал-губернаторстві заборонялася діяльність українських, а також польських, єврейських та німецьких культурних і громадських організацій. У навчальних закладах було припинено викладання польською, єврейською та іншими мовами. Переслідувань зазнала греко-католицька церква. За розпорядженнями російської адміністрації греко-католицьких священників заарештовували й висилали до Сибіру. 19 вересня 1914 р. було заарештовано митрополита А. Шептицького. Його звільнили лише після початку революції 1917 р. Замість греко-католицьких до краю завозили православних священників і створювали православні парафії зі школами при них. До березня 1915 р. в Галичині було відкрито 33 церковнопарафіяльні школи. Цими акціями Російська православна церква намагалася покінчити з греко-католицькою та примусити її прибічників повернутися до православ'я.

Із критикою дій російської адміністрації в окупованій Західній Україні виступали діячі загальноросійських політичних партій. Депутати-прогресисти (російські соціал-демократи й трудовики) на засіданнях Державної думи виступили з вимогою відновити в краї видання українських газет та часописів.

З **ВОЄННІ ДІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАВЕСНІ—ВОСЕНИ 1915 Р.** Політика австрійської влади після повернення в Західну Україну. Німецьке та австро-угорське командування, реалізуючи план розгрому Росії, навесні 1915 р. перекинуло із Західного на Східний фронт значні сили. Головний удар мав відбутися в Галичині. **30 квітня 1915 р.** в районі міст **Горлице**

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі «Спогадів» депутата Державної думи, лідера партії кадетів Петра Мілюкова

Наші праві націоналісти в особі графа Г. Бобринського, обійнявши адміністративні посади в «П'ємонті українства», почали переслідувати український національний рух і силою наvertати уніатів до православ'я. Тяжке враження справив арешт митрополита А. Шептицького, який мав неабиякий вплив та авторитет у краї. Усе це сприяло наростанню ворожості місцевого населення до переможців.

- ?**
1. Яким було ставлення російського політика до діяльності адміністрації генерал-губернаторства?
 2. Чому, на вашу думку, російські політики, погляди яких відображав автор документа, не погоджувалися з урядовою політикою на західноукраїнських землях?

та **Громник** німецько-австрійська армія розпочала масову артилерійську підготовку, яка тривала майже добу, а після цього перейшла в наступ. Російські армії, потерпаючи від нестачі озброєння та боєприпасів, відступили. Протягом травня 1915 р. вони залишили Перемишль і відійшли за Дністер, у червні втратили Львів, а до кінця місяця — більшу частину Галичини.

У жовтні 1915 р. відступ російської армії завершився на лінії Чернівці—Тернопіль—Дубно—Пінськ—Барановичі—Двінськ—Рига. Австро-німецьке командування не змогло досягти своєї мети й вивести Росію з війни, однак завдало їй відчутних втрат. Російська армія втратила 150 тис. убитими, 700 тис. пораненими та 900 тис. полоненими. Водночас вона залишила Північну Буковину, Східну Галичину, Підляшшя, Холмщину, Берестейщину й Західну Волинь. Відступаючи, російська армія дотримувалася тактики «спаленої землі» — мости, будівлі, залізниці було зруйновано. На Схід вивозилися матеріальні й культурні цінності. За розпорядженням російської адміністрації найцінніші експонати було вивезено з Наукового товариства імені Т. Шевченка та Народного дому у Львові. Значна кількість населення змушена була залишити свої оселі. Так, лише в Київському комітеті допомоги біженцям у 1915 р. було зареєстровано 12 тис. **біженців** із Галичини.

Австрійська влада після повернення до Західної України мала з'ясувати ступінь співробітництва місцевих українців із російською окупаційною адміністрацією та дослідити утиски населення росіянами. Намісник Галичини доповів про порушення росіянами прав українців під час окупації — закриття культурних і громадських організацій, заборону використання української мови, депортації українців і переслідування греко-католицької церкви. Одночасно із цим австрійські урядовці поновили гоніння на москвофілів і тих, кого підозрювали в прихильності до них. У Буковині переслідування австрійськими та угорськими каральними загонами українців, яких вважали потенційними зрадниками, набули значних масштабів. При цьому до інших національних груп австрійська адміністрація ставилася досить поблагливо. У краї тривали масові арешти та страти українців. Загалом із Буковини до австрійських концен-

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген (1895—1948) — представник династії австрійських Габсбургів, що уславився своїм прихильним ставленням до українців, військовими та дипломатичними здібностями.

У лютому 1915 р. після завершення військової академії його відправили лейтенантом до 13-го Галицького полку уланів австро-угорської армії. У його складі було 55 % західних українців, 42 % поляків. Мовами полку вважалися українська й польська. Під командуванням В. Габсбурга його сотня українзувалася — із її складу були вилучені поляки та угорці. Усі солдати мали синьо-жовті відзнаки на уніформі. Сам Вільгельм не лише опанував українську мову, а й почав вважати себе також українцем. Він заохочував підлеглих до національного самовизначення, стверджуючи, що «коли я вважаю себе належним до українського народу, то й вони можуть це сміливо зробити». Один із солдатів подарував йому вишивану сорочку, яку Вільгельм почав носити в полку та поза ним. За це, а також за любов до України його прозвали Василем Вишиваним. Пізніше він присвятив своїм солдатам збірку віршів, підписавши її цим ім'ям.

В. Габсбурга прибічники ідеї українського монархізму вважали одним із неофіційних претендентів на український престол. Проте сам він ніколи не зазіхав на нього.

Біженці на станції Ковель в очікуванні посадки на потяг до Києва. 1915 р.

Біженці — люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха.

Роман Дудинський

Семен Горука

Григорій Коссака

траційних таборів було вивезено 30 тис. осіб усіх національностей.

4 УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У ВОЄННИХ ДІЯХ 1914—1915 РР.

Українські січові стрільці, незважаючи на їх нечисленність, відіграли помітну роль у бойових діях Першої світової війни. Командування австро-угорської армії використало їх в осінній кампанії 1914 р. в гірських боях на перевалах Карпат. **25 вересня** в районі Сянока в бою за **Ужоцький перевал** прийняв бойове хрещення перший із підрозділів легіону — сотня О. Семенюка. У бою з кубанськими козаками загинуло 22 січові стрільці. Командування австро-угорської армії, не враховуючи думку українських старшин, поділило решту легіону на окремі розвідувальні групи по 20 стрільців у кожній і наказало їм збирати інформацію в тилах російської армії. Після невдалих спроб перетнути лінію фронту більшість груп, зазнавши втрат, повернулася назад. Після провалу цього плану 7 жовтня всі сотні УСС зайняли лінію оборони на Бескидах.

У першій половині жовтня січові стрільці брали участь у контрнаступі австро-угорської армії через Карпатські перевали в напрямку на Стрий, Миколаїв і Львів. Заступник начальника Генштабу австро-угорської армії генерал-майор Гефер повідомляв до Відня, що «українські стрільці відзначилися, коли витіснили російські війська із Карпат». На початку листопада російська армія перейшла в контрнаступ, намагаючись прорватися в Закарпаття. 3—5 листопада 1914 р. в запеклих боях під Синьовидним сотні УСС під командуванням Р. Дудинського, С. Горука, В. Дідушка, К. Гутковського, З. Московського не лише відстояли свої позиції, а й завдали значних втрат противнику. У районі Тухольки відзначилася сотня стрільців, очолювана Д. Вітовським, яка разом з австрійським бронепоездом утримувала територію між залізничними станціями Тухолька—Гребенів. 10 листопада січові стрільці отримали перші бойові нагороди — «Медалі хоробрості» II класу. Звертаючись до січовиків, командир 55-ї дивізії генерал Г. Фляйшман сказав: «Українці! Ви гідно і хоробро боретеся з ворогом і дали на це докази».

У грудні 1914 — січні 1915 р. сотні УСС здійснювали охоронно-розвідувальну службу на перевалах Карпат. На початку січня разом з австро-угорськими військами вони перейшли в наступ. У люті морози, долаючи вкриті глибоким снігом круті схили, вони зайняли Славське й Лавочне. На початку березня стрільці вийшли в район гори Маківка. У цей період командування австро-угорської армії здійснило реорганізацію легіону УСС. Тепер він складався із двох куренів, до яких за австрійським зразком входило по чотири сотні.

28 квітня — 2 травня 1915 р. сотні УСС брали участь у бою за гору **Маківка** поблизу Славського. Це місце було ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії, оскільки не давало російським підрозділам пробитися долинами річок до Тухлі й Славського. Січовики в запеклих сутичках захищали свої

позиції. Кілька разів гора переходила з рук у руки. 3 травня австрійське командування вивело звідти УСС через значні втрати, а наступного дня російська армія захопила Маківку. У бою загинуло 42 стрільці, 76 були поранені й 35 потрапили в полон. Полеглих поховали на південних схилах гори, де й сьогодні стоїть пам'ятний знак.

30 травня — 1 червня 1915 р. УСС під час наступу німецько-австрійської армії вели важкі бої з російськими військами під **Болеховом**. **Наприкінці червня** вони брали участь у боях за **Галич**. Улітку 1915 р. керівники Загальної української ради звернулися до імператора Франца Йосифа з пропозицією збільшити кількість вояків УСС до 12 тис. осіб і реорганізувати легіон у бригаду. Імператор пообіцяв розглянути це питання з командуванням армії. 21 серпня 1915 р. Начальна команда австро-угорської армії створила Перший полк УСС як самостійну військову одиницю у складі 55-ї австрійської дивізії. Його командантом став кадровий військовий **Г. Коссак**.

У вересні-жовтні 1915 р. УСС вели бої з російськими військами в подільських степах між річками Серет та Стріпа. Запеклий бій, що перевершував усі попередні, відбувся **9 жовтня — 9 листопада 1915 р.** поблизу села **Семиківці** на Стріпі. Саме завдяки героїзму січовиків він завершився перемогою австро-угорської армії. Втрати УСС становили: 40 загиблих, 80 поранених і понад 100 полонених. Незабаром після Семиківського бою полк УСС відвели в тил, де він перебував до травня 1916 р.

ВИСНОВКИ

- У 1914—1915 рр. Західна Україна стала одним із важливих театрів воєнних дій Першої світової війни. Її територією простягався російський Південно-Західний фронт, який був складовою Східного фронту. На кінець 1915 р. обидві воюючі сторони зазнали значних втрат і не змогли реалізувати свої стратегічні плани. Війна набула позиційного характеру.
- У результаті бойових дій у 1914—1915 рр. західноукраїнські землі спочатку перебували під російською окупа-

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

 1. Коли відбулася Галицька битва? **2.** Яка подія стала останнім воєнним успіхом російської армії на Східному фронті в 1915 р.? **3.** Хто очолював Галиць-

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

Григорій Коссак (1882—1939) до 1914 р. працював учителем і брав активну участь у роботі товариства Січових стрільців на Дрогобиччині. На початку Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії. Згодом на прохання «Бойової управи УСС» його відкликали з діючої армії для формування легіону. У січні—березні 1915 р. він виконував обов'язки команданта полку УСС, а із серпня 1915 до середини березня 1916 р. став командантом Першого полку УСС.

У 1918 р. під час «Листопадового зриву» у Львові Г. Коссак командував українськими військами в місті. Під час україно-польської війни 1918—1919 рр. у званні полковника він перебував на командних посадах в Українській галицькій армії.

На початку 1920 р. Г. Коссака утримували в таборі для інтернованих у Чехословаччині, потім він емігрував до Австрії. У 1924 р. повернувся до СРСР, де вів викладацьку діяльність.

У 1931 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності Г. Коссак був заарештований НКВС. Після шести років перебування в таборах він був звільнений, але через рік знову звинувачений у шпигунстві й розстріляний. Реабілітований у 1989 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Бій поблизу села Семиківці був наступною після Маківки великою битвою, у якій полк УСС відзначився надзвичайною хоробрістю й стійкістю. В одному зі звітів німецького командування за цей період зазначалося, що українські стрільці — «найкращий відділ з усієї австро-угорської армії».

ційною владою, а потім повернулися під австрійську. Це мало негативні наслідки для українців: обидві сторони заарештовували та ув'язнювали їх, звинувачуючи у шпигунстві, піддавали суду й страчували, руйнували культурні пам'ятки тощо.

■ У складі австро-угорської армії в роки війни було створено легіон (полк) УСС. Своєю стійкістю та відвагою в бойових операціях він здобув визнання в командування.

4. Що таке депортація? **5.** Коли відбувся бій за гору Маківка? **6.** Після якого бою полк УСС відвели в тил?

 7. Охарактеризуйте перебіг подій Першої світової війни на території України в серпні 1914 — березні 1915 р. **8.** Як відбувалися бойові дії на українських землях навесні — восени 1915 р.? **6.** Охарактеризуйте бойовий шлях легіону (полку) УСС у 1914—1915 рр.

 10. Прослідкуйте за картою атласу перебіг воєнних дій на території України в 1914—1915 рр. **11.** Охарактеризуйте російську політику в Західній Україні в 1914—1915 рр. за планом: 1) назва й адміністративно-територіальний устрій окупаційного органу, створеного російською владою; 2) керівник; 3) головне завдання окупаційної адміністрації; 4) політика щодо українців; 5) політика щодо інших етнічних груп; 6) церковна політика. **12.** Об'єднайтеся в малі групи та обговоріть, чому перетворення Західної України на театр воєнних дій стало трагедією для українського населення краю.

 13. Відомий український громадський діяч Д. Дорошенко називав політику російської влади в Галицько-Буковинському генерал-губернаторстві «тріумфом російського націоналізму», а російський політик П. Мілюков — «європейським скандалом». Чи відповідала реальності така оцінка подій? Поясніть свою точку зору. **14.** Львівська газета «Діло» 2 травня 1915 р. про бій УСС під Маківкою писала: «Маківка — це перший визначний етап на тому шляху, по яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності. Битва на Маківці — це перша велика спроба галицьких українців стати найактивнішим чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини». Поясніть, як ви розумієте це твердження. Чи згодні ви з ним? Чому? **15.** Підготуйте повідомлення про життєвий шлях Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) після Першої світової війни.

§ 4. Воєнні дії на території України в 1916 — на початку 1917 р.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: пояснювати, які події Першої світової війни відбувалися на українських землях у цей період; характеризувати участь у бойових діях Українських січових стрільців у 1916 — на початку 1917 р.; визначати особливості російської окупаційної політики, здійснюваної на західноукраїнських землях у цей період; пояснювати, яким було становище українців в Австро-Угорщині в 1916—1917 рр.; характеризувати особливості життя на фронті та в тилу в роки війни; визначати, у чому полягало посилення економічної, соціальної та політичної кризи в Російській та Австро-Угорській імперіях.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як розгорталися воєнні дії на Східному фронті в 1916—1917 рр.?
2. Яким було ставлення населення й політиків до війни на її початку?

1 **ВОЄННІ ДІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1916 — НА ПОЧАТКУ 1917 Р.** Найактивніше воєнні дії на Східному фронті відбувалися в 1916 р. У цей час головнокомандувачем російських армій Південно-Західного фронту став **О. Брусилов**. Досконало вивчивши ситуацію, він розробив наступальну операцію, яка тривала протягом **4 червня — 20 вересня 1916 р.** й увійшла в історію як **Брусиловський прорив**. Її здійснення розпочалося масованим артилерійським обстрілом росіянами позицій противника по всій лінії фронту, що тривав від 8 до 48 годин. Після цього 7-ма, 8-ма, 9-та, 11-та російські армії загальною кількістю понад 639 тис. осіб перейшли в наступ проти 475 тис. вояків австро-угорської армії. Незабаром вони прорвали оборону противника, який став відступати. Росіяни взяли Луцьк, а пізніше — Чернівці. Брусиловський прорив дозволив російським військам просунутися до 120 км уперед на лінії фронту в 340 км та оволодіти територією площею 2,5 км². Вони частково відвоювали Західну Волинь, Східну Галичину й Північну Буковину. Однак розвинути наступ росіяни не змогли, оскільки були зупинені 11 німецькими дивізіями, перекинутими сюди із Західного фронту. На початку вересня 1916 р. фронт стабілізувався на лінії Киселин—Золочів—Бережани—Галич—Станіслав—Ворохта. Австро-німецька та російська армії були неспроможні вести наступальні дії через загальну нестачу зброї, боєприпасів, одягу, продовольства та значні людські втрати. Так, за деякими джерелами, втрати загиблими, пораненими й полоненими в австро-угорській армії досягали 1,5 млн осіб, у російській — від 500 тис. до 1 млн осіб. Наприкінці 1916 р. на фронтах Першої світової війни знову почалася позиційна війна. Південно-Західний фронт у такому стані перебував до червня 1917 р.

2 УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У ПОДІЯХ ВІЙНИ 1916 — ПОЧАТКУ 1917 Р.

3 березня 1916 р. полком УСС командував підполковник А. Варивода. Стрільці разом із 55-ю австрійською дивізією утримували позицію в окопах уздовж західного берега річки Стріпи, коли розпочався Брусилівський прорив. У серпні 1916 р. в позиційних боях під Потуторами полк зазнав поразки та відступив, не витримавши російського наступу. Австрійське командування всю вину за російський прорив поклало на січовиків. Полк УСС було розформовано, а замість нього створено два курені — бойовий і резервний, який одразу ж відправляли в тил. Остаточо підірвали вплив і значення УСС вересневі бої 1916 р. **29—30 вересня 1916 р.** вони були оточені російською армією в районі **гори Лисоня** під Бережанами й розгромлені. 133 стрільці загинули, близько 1 тис. опинилися в полоні. У строю залишилося 16 старшин і 150 стрільців.

У жовтні 1916 р. залишки полку УСС відвели до Пісочного й Розвадова на Львівщині, де розміщувався нещодавно створений Вишкіл УСС — навчальний центр для новобранців і фронтників, що поверталися до легіону після одужання від хвороб і поранень. Там відбувалося переформування й відродження полку. У його складі було створено окрему Гуцульську сотню кількістю 180 стрільців. Новим командантом полку УСС у грудні 1916 р. було призначено австрійського офіцера майора **Ф. Кікаля**. У лютому 1917 р. полк повернувся на фронт і зайняв ділянку оборони під Бережанами. Саме тут солдати зустріли повідомлення про революцію в Росії.

У вересні 1916 — лютому 1917 р., перебуваючи на Волині, полкові старшини на чолі з Д. Вітовським розгорнули велику культурно-освітню діяльність. Австрійська влада направила їх до Ковеля, Луцька й Володимира-Волинського з метою організувати тут комісаріати для набору рекрутів до армії, оскільки місцеве населення до австрійців ставилося вороже. За ко-

ЦІКАВІ ФАКТИ

Зберігся лист січовика Станіслава Гузара до своєї сестри Стефанії, дружині отамана Горука, до Львова про події на Лисоні: «Тоді обійшли москалі наші позиції і почалася страшна битва. Уже по оточенню нас із бригади ішла депеша за депешою, аби триматися до останнього чоловіка... Своєю обороною урятували стрільці Бережани, а через це завдячує нам управа військова, що тепер аж у Карпатах... Але що нам із того, коли ми втратили свій полк... Горук до останньої хвили приказував — боронитися, а навіть приказав із ножами продертися через москалів, але се було неможливим. Ріжно люди сповідають. Одні кажуть, що оба отамани Лисняк і Горук суть убиті, а другі кажуть, що в неволі. У кожнім разі та ціла оборона — то заслуга Горука і відтепер він є українським героєм, яких мало».

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі спогадів учасника бою в районі гори Лисоні сотника УСС Богдана Гнатевича

Перед моїми очима була кривава картина, якої не забуду ніколи! Переді мною малий відтинок окопів. На цьому місці збилося кількадесят стрільців, а кругом них москалі. Між зеленню кущів та звалищами землянок роєм сіріють малі солдатські кашкети. Наступають завзято, намагаються замкнути перстень. Не жаліють життя. Стрільці змагаються на три боки. Півгодинний завзятий бій віч у віч прорідив ряди стрілецтва. Тут і там лежать у калюжах крові побиті й важко ранені. Стогін ранених продирається крізь гамір бою. Нема як і кому їх відси забрати. Багато з них догоряє таки на місці, а ці, що не втратили ще всіх сил, шукають захорони під стінами окопів або за пнями дерев...

Ті, що в бою живі, не бачать, що діється позаду них. Не чують крику ранених, не бачать, що ось біля них паде один чи другий їх товариш. Їх усі змисли звернені на ворога. Очіма шукають сірих шапок. Перебігають з місця на місце, бо один тут проти десятох. Не шукають захорони, лише доброго догляду. Їх лица замурзані від поту і пилу, чорні від диму, бачиш, зовсім спокійні. Лише очі вирячені горять завзяттям. Якби вони побачили все те пекло, що довкруги них, якби знали, що їх так мало, що вже і їх хорунжий лежить ранений під деревом, що вони самі тут, у кліні... без проводу та без надії на скору поміч!..

? Чому, на вашу думку, учасник бою в районі гори Лисоні писав, що ніколи його не забуде?

УСС на вишколі. Розвадів, 1916 р.

Російські війська в зруйнованому Бучачі. 1916 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Полк УСС мав свій друкований орган — журнал «Шляхи», який видавався у Львові. Він був, по суті, літописом його бойового шляху. При полку діяв оркестр, очолюваний композитором М. Гайворонським. Він разом зі стрілецькими поетами й співаками постійно збагачував пісенний репертуар новими піснями. Деякі з них («Чуєш, брате мій», «Їхав стрілець на війноньку», «Засумуй, трембіто», «Човен хитається серед води») добре знані в Україні й сьогодні. Зусиллями митців-січовиків видавався також альманах «Червона калина».

Інтернування — затримання однією з воюючих держав громадян ворожої сторони, які проживають на її території до закінчення війни.

роткий час вони заснували на Волині 46 сільських шкіл і прийняли на навчання 800 селянських дітей. 16 старшин і стрільців працювали в них учителями. За допомогою громадських діячів Львова К. Студинського, П. Мишуги та І. Крип'якевича січовики придбали для цих шкіл багато навчального обладнання та близько 1500 підручників.

3 ПОЛІТИКА РОСІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ.

На території Західної Волині, Східної Галичини та Північної Буковини, відвоєваних в Австро-Угорщини в результаті Брусиловського прориву, російська влада відновила «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни». Воно існувало в липні 1916 — лютому 1917 р. та складалося із Чернівецької та Тернопільської губерній. Очолював його генерал **Ф. Трепов**. Головним завданням підпорядкована йому адміністрація вважала забезпечення потреб армії, фронту та «уникнення всякої політичної тенденції при управлінні краєм». Щодо українства політика в цей період була нейтральною. Безперешкодно видавалися дозволи на відкриття українських шкіл. Населення, що постраждало від воєнних дій, отримувало допомогу: постачання продовольства, будівельних матеріалів, посівного матеріалу тощо. Ставлення до інших етнічних груп також було нейтральним. Однак викладання в школах польською, єврейською, німецькою та іншими мовами заборонялося. У церковній політиці здійснювалася підтримка виключно православної церкви.

Пошук винних у воєнних поразках спричинив восени 1916 р. другу хвилю переслідувань австро-угорською владою українського населення. Розгорнулися нові масові **інтернування** українців до концентраційних таборів за звинуваченням у «москвофільстві». У вересні 1916 р. лише до табору Талергоф прибуло ще 2 тис. заарештованих українців. Їх утримували в жахливих умовах у дерев'яних бараках, збудованих без дотримання будь-яких санітарних норм. Це спричинило епідемію тифу, від якого захворіло понад 1 тис. ув'язнених. За 30 місяців свого існування Талергоф постійно вмщував 4—10 тис. осіб, переважно українців зі східноавстрійських коронних країв. Українці зазнали в Талергофі великих втрат. На могильній

плиті, установленій після війни на талергофському цвинтарі, написано: «Далеко від батьківщини тут спочивають 1767 чоловіків, жінок і дітей із Галичини та Буковини — жертв світової війни 1914—1917 рр.».

Боротьба з «москвофільством» та інтернування значної кількості українців до концентраційних таборів стали характерною рисою ставлення Австро-Угорщини до українства в роки війни. Однак із вини як центрального уряду, так і місцевих адміністрацій обґрунтовані запобіжні заходи стосовно окремих осіб перетворилися на безконтрольний терор проти всього українського населення. Він супроводжувався відвертими зловживаннями військових і жандармів, серед яких з особливою жорстокістю ставилися до українців угорці. На думку дослідників, кількість безневинно страченого українського населення підрахувати неможливо. Від голоду, холоду та епідемій у концентраційних таборах поряд із «москвофілами» загинули тисячі невинних проавстрійськи налаштованих українців. Така ситуація тривала до того часу, поки у Відні не усвідомили надмірність здійснюваних заходів. За рішенням імператора від 7 травня 1917 р. Талергоф та інші концентраційні табори було закрито, а всіх заарештованих звільнено.

Франц Кікаль

4 ЖИТТЯ НА ФРОНТІ ТА В ТИЛУ В РОКИ ВІЙНИ. Із першого дня Перша світова війна безупинно точилася на українських землях. Армії, що наступали й відступали, потужними руйнівними хвилями проходили територією України, залишаючи після себе випалену землю. Трагедія українського народу була також у тому, що, не маючи власної державності, він був змушений воювати один проти одного в арміях ворогуючих держав, які ігнорували його національні інтереси. Із Наддніпрянської України в роки війни до російської армії було мобілізовано 3,5 млн осіб, а із Західної України — понад 250 тис. осіб. Унаслідок цього суспільство втратило свою найкращу працездатну молоду частину, що знекровило господарство. У селянських господарствах України залишилося менше 39 % працездатних чоловіків, на промислових підприємствах — близько 70 % робітників.

Промислові підприємства України були перепрофільовані на забезпечення армії військовою технікою та боеприпасами. Потребам фронту підпорядкували й залізничний транспорт. Різно зменшилося забезпечення товарами народного споживання через скорочення виробництва підприємствами легкої й хар-

Федір Трепов

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі скарги селян Одеського повіту вповноваженому із заготівлі хліба для армії (1915 р.)

Ми послали своїх синів захищати батьківщину від навали ворогів, а сім'ї залишилися без робочих рук; грошей для найму робітників немає, господарства близькі до зруйнування... ми позбавлені можливості розраховуватися з робітниками, бо неможливо продати

хліб навіть перекупникам, які відмовляються приймати його за півдарма...

? 1. Які факти наведено в документі? 2. Який висновок на підставі цих фактів можна зробити про вплив війни на сільське господарство Наддніпрянщини?

Пам'ятник 30 тис. українських біженців, які померли в таборі Гмінд

чової промисловості. Ці та інші причини призвели до зниження життєвого рівня більшості верств населення. Величезних збитків війна завдала населенню прикордонних територій України. Так, у деяких повітах Волині в 1915—1916 рр. господарське життя майже припинилося. Евакуація населення, постійні реквізиції зерна, фуражу й худоби стали надмірним тягарем для населення. Під час війни військова та цивільна влада часто використовувала селян прифронтових районів до примусового риття окопів, будівництва оборонних укріплень, спорудження мостів, відновлення шляхів сполучення тощо. Для виконання цих робіт людей залучали зі своїм інвентарем, возами й тягловою силою.

Великим лихом для населення України були біженці. 16 серпня 1914 р. австрійські газети повідомляли, що «Відень був переповнений біженцями з Галичини і Буковини» та стверджували, що їхня кількість досягає 70 тис. осіб. Наприкінці 1915 р. у столиці Австрії було вже 137 тис. утікачів із Західної України. Розмах переселенських процесів примусив австрійських урядовців взятися за організацію спеціальних таборів для українських біженців, потік яких, за словами сучасника, «зростає, як повинь, — постійно й нагально». В Австрії для них створили табори у Вольфсбергу, Гмінду та Гредігу. У них біженці жили в досить непоганих умовах — у бараках з опаленням, електричним освітленням, каналізацією, водогоним. Існували лікарні, централізовані кухні, їдальні, банно-пральні споруди. Для дітей були створені школи, для задоволення духовних потреб — церкви. Таким чином, система таборів для воєнних біженців стала добре організованим кроком австрійської влади, який, незважаючи на певні незручності, забезпечив гарантований державою захист для українців із прифронтових регіонів.

Проблема біженців та вигнанців стала також великим лихом для населення прифронтових територій України, що перебувало під російською владою. При цьому свідків подій вражала жорстокість у ставленні до біженців вищого російського командування. Так, після прориву в травні 1915 р. німецько-австрійськими військами фронту між Горлицею та Громником Ставка віддала російським військам наказ, що залишена територія «має бути перетворена на пустелю, тобто звільнена як від населення, так і від усього, що могло становити для ворога певну цінність». Потім розпочалося масове виселення із цих земель. Чимало людей залишали свої оселі, схопивши лише торби із сухарями. Вони рухалися залізницями, возами або пішки. Нестача харчів, одягу, взуття й епідемії спричиняли значну смертність, особливо серед людей похилого віку та дітей. У Києві, Харкові та великих містах Наддніпрянщини діяли Комітети допомоги біженцям. Таборів для переселенців влада не створювала. Основні потоки біженців та вигнанців спрямовувалися до центральних губерній Росії. У січні 1916 р. там було зареєстровано 2,7 млн переселенців із прифронтових районів.

Затягування війни призвело до змін у ставленні до неї населення. Патріотичне піднесення та ентузіазм періоду її початку вичерпалися. Для мільйонів людей вона стала нескінченним

Біженки в очікуванні роздачі їжі. Полтавська губернія

джерелом тривоги за долю рідних та близьких, які перебували в армії або прифронтових районах. Солдати також втомилися від війни і не розуміли того, за що саме вони ризикують власним життям. Солдати армій противника почали усвідомлювати, що вони не вороги один одному, а заручники політики своїх урядів.

5 ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ. На початку 1917 р. в соціально-економічному житті країн — учасниць війни посилювалися кризові явища. Періодичні мобілізації, зумовлені величезними людськими втратами, залишали господарство без робочих рук. За роки війни погіршилася робота залізниць. Першочерговим їхнім завданням стало забезпечення потреб фронту. Однак пропускна здатність залізниць і кількість рухомого складу залишалися недостатніми. Станції були забиті ешелонами, усе більше відчувалася дезорганізація транспорту. На початку 1916 р. на залізницях Наддніпрянської України було близько 150 тис. вагонів непереверезених вантажів. У зв'язку з ускладненнями роботи залізничного транспорту окремі економічні та промислові райони опинилися у фактичній ізоляції.

Для покриття військових витрат уряди країн друкували нові гроші, що спричиняло їх знецінення та зростання цін на товари першої необхідності. У Російській імперії в 1916 р. ціни зросли в 4—8 разів порівняно з 1914 р. При цьому заробітна плата більшості працюючого населення не змінилася або навіть зменшилася. Невдоволення викликала також нестача продуктів харчування й товарів. Особливо насування продовольчої кризи відчувалося в Російській імперії, Німеччині та Австро-Угорщині. Російський уряд для її подолання вдався до встановлення твердих цін на продукти харчування та запровадження карткової системи. Однак це не виправило ситуацію, а призвело до зникнення з прилавків товарів широкого вжитку і поширення спекуляції. При цьому влада виявляла свою нездатність змінити ситуацію.

Безмірне збагачення одних та зубожіння інших спричиняли обурення широких верств населення. Досить поширеним у тогочасній Україні був вислів: «Кому війна, а кому мати рідна». Невдоволення населення безпорадністю влади в умовах наростання труднощів воєнного часу сприяло поширенню соціальних протестів. У Наддніпрянщині зростала страйкова боротьба робітників за свої права. Якщо із серпня 1914 до вересня 1915 р. у страйках взяло участь близько 43 тис. робітників, то до вересня 1916 р. кількість страйкуючих збільшилася до 228 тис. осіб. Із серпня 1914 до початку 1917 р. в Україні відбулося також понад 160 селянських виступів.

Швидко поширювалися заворушення серед втомлених багаторічною війною солдатів. Нестача зброї та боєприпасів, погане харчування, воєнні поразки, бездарність генералітету підводила їх до думки про припинення війни й усунення від влади своїх правителів. Почастішали випадки невиконання

ЦІКАВІ ФАКТИ

За умов продовольчої кризи виконуючий обов'язки харківського губернатора П. Масальський-Кошуро видав низку постанов щодо боротьби з дорожнечею, реалізація яких поліцією вилася у своєрідні форми терору проти дрібних торговців. «Треба повісити одного, другого, третього, і тоді все буде гаразд», — заявляв він. Час від часу з'являючись на ринках Харкова, він довільно визначав ціни на продовольчі товари, після чого вони надовго зникали з продажу.

Черги біля продуктових магазинів

Російські солдати здаються в полон

Братання на російсько-німецькому фронті. 1917 р.

Братання на російсько-німецькому фронті. 1917 р.

цілими підрозділами наказів командування. Так, у січні 1917 р. на Південно-Західному фронті солдати 223-го полку відмовилися виступати на передову. Солдати дезертирували з фронту, убивали офіцерів, здавалися в полон. Нерідко виснажені війною солдати ворогуючих армій кидали зброю та браталися один з одним.

Одночасно з економічною й соціальною кризою у воюючих державах загострювалася політична криза. В Австро-Угорщині дедалі більше політиків висловлювали невдоволення призупиненням на період війни діяльності австрійського рейхстагу та угорського сейму, а також тим, що імператор править державою за допомогою надзвичайних параграфів (указів) і надзвичайного стану.

Проявом політичної кризи в Австро-Угорщині була вимушена згода офіційного Відня на не вигідне для нього розв'язання польської проблеми. 23 жовтня 1916 р. австрійський імператор Франц Йосиф разом із німецьким кайзером Вільгельмом оголосили про відновлення на польських землях, відвоєваних Німеччиною в Російській імперії, Польської держави під фактичним німецьким протекторатом. Відчуваючи своє безсилля перед Німеччиною, для того щоб захистити свої державні інтереси та запобігти майбутнім польсько-німецьким претензіям на Галичину, австрійці змогли лише включити до документа твердження про «неділиму цілісність» Галичини у складі Австро-Угорщини. 5 листопада імператор підтвердив «особливий» статус Галичини та її автономію без будь-якого поділу на польську та українську частини. Це спричинило обурення та протести українських громадсько-політичних діячів краю.

У Російській імперії також спостерігалися ознаки політичної кризи. Цар Микола II відправляв у відставку одних чиновників і призначав інших, які теж швидко втрачали посади. За два роки війни в країні змінилися чотири голови Ради міністрів, шість міністрів внутрішніх справ і чотири військові міністри.

В умовах поглиблення економічної, соціальної та політичної кризи в Росії та Австро-Угорщині активізували свою діяльність опозиційні сили. Українські політики також усвідомлювали, що майбутнє українців в умовах можливого революційного вибуху залежатиме передусім від них самих.

ВИСНОВКИ

- На початок 1917 р. стало зрозумілим, що три роки кровопролитної війни не принесли перемоги жодній із воюючих сторін. Війна затягувалася, а соціально-економічне становище держав, які брали в ній участь, погіршувалося.
- У 1916 р. тривав бойовий шлях Українських січових стрільців. За всіма показниками бойового вишколу, військової дисципліни та підготовки він став зародком української національної армії.
- Політика російської влади на відвоєнованих в Австро-Угорщини українських землях у цей період набула більш

помірного характеру. В урядовій політиці Австро-Угорщини стосовно українства поряд із позитивними явищами (турбота про біженців, переселенців тощо) спостерігалося також багато порушень прав людини, які заслуговували всебічного засудження.

- Тягар війни, розв'язаної правителями держав для задоволення власних амбіцій, ліг на плечі більшості населення, що призвело до зростання невдоволення на фронті та в тилу. Загальне напруження в суспільстві поступово переростало в кризу, яка робила неминучим соціальний вибух.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

 1. Якими були втрати австро-угорської та російської армій на вересень 1916 р.? **2.** Чією допомогою завершився бій УСС із російською армією в районі гори Лисоня в 1916 р.? **3.** Яку назву мав друкований орган полку УСС? **4.** Що таке інтернування? **5.** Якою була кількість мобілізованих із Наддніпрянщини до російської армії в роки війни? **6.** Назвіть табори для українських біженців, створені австрійською владою.

 7. Як відбувалися бойові дії на українських землях у 1916 — на початку 1917 р.? **8.** Охарактеризуйте участь УСС у подіях війни 1916 — початку 1917 р. **9.** Порівняйте політику, яка здійснювалася російською владою на окупованих землях у 1914—1915 рр. та в 1916 — на початку 1917 р. **10.** Охарактеризуйте політику Австро-Угорщини в Західній Україні в цей період. **11.** Визначте особливості життя на фронті та в тилу в період війни. **12.** Наведіть факти, що свідчать про посилення економічної, соціальної і політичної кризи в Росії та Австро-Угорщині.

 13. Прослідкуйте за картою атласу перебіг воєнних дій на території України в 1916 — на початку 1917 р. **14.** Проведіть дискусію за проблемою «Українські січові стрільці: значення участі українського підрозділу в подіях Першої світової війни». **15.** Складіть таблицю «Посилення кризи в Росії та Австро-Угорщині в роки війни».

Сфера життя	Прояви кризи
Економічна	
Соціальна	
Політична	

 16. Обґрунтуйте або спростуйте твердження, що розгортання воєнних дій на Південно-Західному фронті в 1916 — на початку 1917 р. сприяло посиленню кризових явищ у житті воюючих держав.

Практичне заняття. Перша світова війна як виклик людському виживанню. Повсякденне життя на фронті та в тилу

МЕТА: на підставі аналізу підготовлених повідомлень, презентацій та наведених джерел визначити, як Перша світова війна вплинула на життя різних верств суспільства.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ: підготувати повідомлення (презентації) про: 1) вплив Першої світової війни на повсякденне життя представників різних верств населення України; 2) екстремальні ситуації в житті людей, викликані Першою світовою війною.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготовлених повідомлень та обговоріть результати роботи над ними.

ПРИГАДАЙТЕ З РАНИШЕ ВИВЧЕНОГО

1. Що ми відносимо до повсякденного життя людини? **2.** Як ви розумієте вислів «виклик людському виживанню»? **3.** Чому становище жінок, дітей-сиріт, біженців, скалічених військових, військовополонених у війні вважають викликом людському виживанню? Які ще екстремальні ситуації в житті людей, викликані війною, можна віднести до них?

2. Представте класу спільні висновки, яких ви дійшли, працюючи в малих групах.
3. Ознайомтеся із запропонованим матеріалом і визначте, що нового ви дізналися на підставі їхнього аналізу відповідно до теми заняття.

1) Зі спогадів вояка легіону УСС Олекси Кобця

Було це 27 серпня 1914 р. Десь опівдні через усе село проїхав, простуючи звідти десь, звідки чути було бухкання гармат і цокотання кулеметів, великий фургон із червоним хрестом на білому прапорі, що його тримав у руках молодий парубок-німець у той час, коли трохи старший поганяв коні.

2) Із листа солдата російської армії Андрія Рубльова з Південно-Західного фронту

Я поки живий, був у окопах 12 днів, а зараз на відпочинку. Слава богу, тиша, бою поки немає, а далі побачимо. Але зараз злидні допекли, хоча я й змінюю білизну, виварюючи її в окропі. Ну що ж, намагаємось витримувати все, може, переживу все це... Під час відпочинку, я сплю на гілках у землянках. Але в окопах майже не сплю, хоча там є гілки, мох і листя, у тих

У фургоні відкриті, але позакутувані у білі простирадла лежали перев'язані марлею, крізь яку просочувалась кров, немолода вже жінка і маленьке, може дволітнє, дитячко. Голова цієї дитини була туго забинтована, виглядали тільки стражденні оченята, а перев'язка вже мокріла від крові...

3) Із листа солдата німецької армії Йогана Мюллера

Люба мамо!

Тепер я знаю, чим є війна. Ми сидимо вже вісім днів у шапцях, і тут дуже холодно. Уже десять днів ми не їли теплої їжі, тільки галети з паштетом, бо польова

самих окопах вириті спеціальні ями від холоду і дощу, але там брудно. Одним словом, найгіршому ворогу я не побажав би опинитися в тих «окопах». Якби дав бог, щоб ніколи в житті ніхто не опинився в цих окопах, і щоби навіть не знали, що таке окопи. А мені, якби бог дав пережити всі ці солдатські потреби і залишитися живим, бо я вже дізнався, що таке війна.

кухня не може до нас доїхати. На горі біля нас лежить багато вбитих. Із 240 чоловік 40 лежать там. Моїм єдиним бажанням є якнайшвидше завершення війни.

4) Зі свідчень солдата австро-угорської армії, що перебував у російському полоні (грудень 1914 р.)

У казки про російську жорстокість мало хто вірить, бо насправді вона практично ніде не підтвердилась. Особисто зі мною кубанські козаки, що захопили мене в полон, поводитись добре і нагодували та, дізнавшись,

що я хворий, наказали господарю тієї хати, де я перебував, запрягти коня й на возі довести до російського шпиталю.

5) Зі спогадів генерала Миколи Головіна «Військові зусилля Росії у світовій війні» про ситуацію на Південно-Західному фронті в 1915 р.

...Важко словами передати весь драматизм становища. Тільки частина бійців, що опинилася на фронті, була озброєною, інші ж чекали смерті свого товариша, щоб, у свою чергу, взяти до рук гвинтівку. Вищі штаби займалися винахідництвом, часом досить невдало, тільки б як-небудь викрутитись із катастрофи. Так, наприклад, у моє буття генерал-квартирмейстером (відповідальний за матеріальне забезпечення військ — Авт.) 9-ї армії згадую телеграму штабу Південно-Західного фронту, отриману в серпні 1915 р., про озброєння частини піхотних рот сокирами, посадженими на довгі топорича.

Передбачалось, що ці роти можуть бути використані для прикриття артилерії. Фантастичність цього розпорядження, що було задекларовано з глибокого тилу, була настільки очевидною, що мій командувач, генерал Лечицький, глибокий знавець солдата, заборонив давати подальший хід цьому розпорядженню, вважаючи, що воно лише підірве авторитет начальства. Я наводжу цю майже анекдотичну спробу ввести «алебардистів» тільки для того, щоб охарактеризувати ту атмосферу відчаю, у якій перебувала російська армія в кампанії 1915 р.

6) Із листа солдата російської армії з Південно-Західного фронту

...Німець зміцнив свої позиції і сидить в окопах, як пан каже російською — «и близко не подойдешь», справи наші непривабливі, навіть дуже погані; жах набридло так страждати і мучитися на світі; живемо на землі теж дуже погано, немає на душу смушки землі, а в поміщиків — оком не скинути, ніби тільки для них

одних Бог створив землю, наш брат мужик, селянин, солдат ображений.

У перемогу твердо не потрібно вірити, всім відомо, що в нас єднання немає і думати не потрібно... що в кінця нічого немає, а нам, захисникам батьківщини, варять три фунти грибів на 250 осіб.

7) Зі спогадів офіцера австро-угорської армії періоду Першої світової війни Мирона Тарнавського

Я помітив знаменне явище. У найрясніший вогонь військо пішло, як у дим, за своїм командиром: безкритично, як барани, воно мало лише послух на показ, на порух руки верховода, на його найменший знак. У цілій повноті я побачив тут оцю негативну і позитивну вартість дресури вояка, у якій він губив усе індивідуальне та ставав безкритичним автоматом.

Із часом у тих воюючих автоматах щось попсувалося. У їхніх очах пробуджувалися інтелігенція, хитрість, збайдужіння до по-тричі вигукуваних наказів. Але це прийшло згодом. У перших тижнях боїв австрійське вояцтво вперто нагадувало мені отару баранів, гнану на заріз.

8) Зі щоденника невідомого жителя Північної Буковини доби Першої світової війни

18.11.1916 р. Субота

Живемо, як у криміналі: ніде не ходимо, нічого не знаємо. Стали справжніми вегетаріанами. Правда, дріб не так-то й дуже дорогий. Курку можна купувати за 2 крони, качку за 3 крони, гуску за 5 крон, та біда, що на все це треба грошей, а грошей меншає, не прибуває, бо платні ніхто не дає. Тому зводиться до крайності. Що було старе «нездале», тепер направляється — і воно добре. От я тепер став «шевцем»: золую та латаю собі і дітям черевики, а мама латає їм сукенки.

Нафти вже не можу ніде дістати. У нас щось 5 л, та щоби стало надовго, свіtimo тільки одну лампочку № 5 в кухні. А як ця вийде, то будемо світити каганчиком — черепочком зі смальцем і гнотиком. Однак то не всім тепер так тяжко жити, як нам. Є і такі, яким тепер багато ліпше живеться, як під час миру. Але то треба бути «лисом» і обманцем. Третій рік науки вже нема. Олю і Толю підготовляю сам. Однак шкільна наука все-таки ліпша.

9) Із новели «Мрія» Василя Стефаника про галицьке село в зоні бойових дій

...Гармати виважували землю з її предвічної пустелі. Хати підлітали вгору, люди, закопані в землю, скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити дітей, червона ріка збивала піну з крові, і вона, як вінок,

кружляла коло голів трупів, які тихенько сунули за водою. По битві копали гроби, витягали мерців з води. Поле за кілька днів зродило багато, дуже багато хрестів.

10) Зі щоденника солдата російської армії О. Запрія

Коли я прибув додому, йшла повним ходом молотьба хлібів, коли я ввійшов у двір, мене зустріла сестра... Вона була неодружена, брати всі були на війні, їх жінки працювали на хазяйстві. Сестра гірко плакала, що ми втратили батька і матір. Важкою була зустріч за таких обставин, та нічого не поробиш, проте треба кін-

чати молотьбу. Наше господарство засівало тоді 20 десятин пахоти, а мужика в господарстві не було, та все ж на той час багато було полонених австрійців та мадьяр, або вірніше українців, як ми на них говорили — западників.

4. Ознайомте учнів класу з найкращими повідомленнями (презентаціями), підготовленими до уроку.
5. Сформулюйте висновки відповідно до мети заняття.
6. Підготуйте до уроку узагальнення есе на тему «Моє ставлення до війни як явища суспільного життя».

Узагальнення знань за розділом I «Україна в роки Першої світової війни»

1. Складіть перелік подій, що відбувалися в цей період, які ви вважаєте найважливішими для історії України. Обґрунтуйте свій вибір.
2. Назвіть видатних історичних діячів цієї доби. У чому ви вважаєте їхній внесок в історію України?
3. Поясніть значення термінів і понять: геополітика, репресії, концентраційний табір, депортація, військово-генерал-губернаторство, біженці, інтернування.
4. Проаналізуйте позиції й дії українських політичних сил напередодні та в умовах розгортання Першої світової війни.

5. Як змінювався російський окупаційний режим на західноукраїнських землях упродовж війни?
6. Прослідкуйте, що відбувалося на Західному фронті в період здійснення військових операцій на українських територіях, якими проходив російський Південно-Західний фронт.
7. Визначте вплив Першої світової війни на:
1) соціально-економічну ситуацію; 2) український рух; 3) настрої населення українських земель.

Тестові завдання для підготовки до тематичного оцінювання за розділом І «Україна в роки Першої світової війни»

1. Хто був автором декларації ТУП «Війна та українці»?
А М. Грушевський
Б С. Петлюра
В В. Винниченко
Г Д. Дорошенко
2. Яку організацію утворили 14 серпня 1914 р. у Львові українські політичні емігранти з Наддніпрянщини?
А Загальна українська рада
Б Головна українська рада
В Союз визволення України
Г «Карпато-руський визвольний комітет»
3. Хто був першим керівником тимчасового військового Галицько-Буковинського генерал-губернаторства?
А Г. Бобринський
Б Ф. Трепов
В О. Брусилов
Г Л. Корнілов
4. Коли відбувся бій за гору Маківка за участю Українських січових стрільців?
А 1914 р.
Б 1915 р.
В 1916 р.
Г 1917 р.
5. Коли відбувся Брусиловський прорив?
А 1914 р.
Б 1915 р.
В 1916 р.
Г 1917 р.
6. Скільки осіб було мобілізовано в роки Першої світової війни до російської армії з Наддніпрянщини?
А 1,5 млн осіб
Б 2,5 млн осіб
В 3,5 млн осіб
Г 4,5 млн осіб
7. Яка подія стала передумовою до створення легіону УСС?
А початок Першої світової війни
Б утворення Союзу визволення України
В поява «Карпато-руського визвольного комітету»
Г виникнення Загальної української ради
8. Яку назву мала військово-адміністративна одиниця, утворена російською владою на українських землях, захоплених унаслідок Галицької битви?
А Галицько-Буковинське генерал-губернаторство
Б Галицько-Буковинське намісництво
В Галицька губернія
Г Галицько-Волинська губернія
9. У складі якої армії в роки Першої світової війни був сформований легіон Українських січових стрільців?
А російської
Б румунської
В австро-угорської
Г німецької
10. Створення в роки Першої світової війни легіону Українських січових стрільців стало свідченням
А прояву лояльності українців Галичини Австро-Угорщині
Б відображенням підтримки українцями Галичини Російської імперії
В показом прагнення австро-угорської влади мобілізувати якомога більше осіб до лав своєї армії
Г намагання російської окупаційної влади легалізувати захоплення Галичини
11. Яким було ставлення російської влади до українського національного руху в Наддніпрянщині в роки війни?
А підтримувала його патріотичні ініціативи

- Б** не звертала увагу на його існування
В посилювала репресії проти нього
Г надавала можливості для його розвитку
- 12.** Як змінився розвиток українського національного руху в роки Першої світової війни?
- А** активізувався
Б занепав
В політизувався
Г був розгромлений
- 13.** Установіть послідовність подій.
- А** створення Головної української ради
Б Брусиловський прорив
В взяття Львова російськими військами
Г початок формування легіону УСС
- 14.** Які із зазначених подій відбулися в 1914 р.?
- 1** створення Загальної української ради
2 Галицька битва
3 створення Союзу визволення України
4 початок формування легіону УСС
5 Брусиловський прорив
6 участь УСС у бою за гору Маківка
7 призначення командантом полку УСС Г. Коссака
- 15.** Установіть відповідність між історичними діячами та їхніми характеристиками.
1 Д. Донцов	А представник династії австрійських Габсбургів, що здобув таке ім'я серед західних українців
2 М. Левицький	Б голова Головної української ради
3 Т. Рожанковський	В голова Союзу визволення України
4 Василь Вишиваний	Г перший губернатор Галицько-Буковинського генерал-губернаторства
	Д перший командант легіону УСС

§ 5—6. Розгортання Української революції у березні—травні 1917 р.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати події, які започаткували Українську революцію; пояснювати, як було утворено Українську Центральну Раду; визначати особливості складу Центральної Ради та її політичної програми; характеризувати основні політичні партії, які в цей час вели боротьбу за вплив на населення Наддніпрянщини; аналізувати розвиток українського руху в цей період; пояснювати, як розпочався процес «українізації» армії.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке революція? **2.** Яким бачили майбутнє України представники різних українських політичних партій початку ХХ ст.? **3.** Наведіть факти, що свідчать про виникнення соціально-економічної та політичної кризи в Російській імперії наприкінці 1916 — на початку 1917 р. **4.** Охарактеризуйте основні події Російської революції 1917 р.

1 ПОЧАТОК РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА УКРАЇНА. На початку 1917 р. серед населення Російської імперії почало ширитися незадоволення Першою світовою війною. Патріотичне піднесення, що охопило російське суспільство в 1914 р., залишилося в минулому. Поступове погіршення соціально-економічної ситуації, військові поразки та кризові явища в політичному житті призвели до загальнонаціональної кризи, яка спричинила революційний вибух. **8 березня 1917 р.** в Петрограді розпочалася революція, у результаті якої в Росії було повалено самодержавство. 12 березня повсталі створили Петроградську раду робітничих і солдатських депутатів, а 15 березня за її згодою сформувався **Тимчасовий уряд** — орган виконавчої влади, що мав управляти Росією до скликання Установчих зборів, які визначають форму її державного ладу. У країні виникло двовладдя.

В Україні Тимчасовий уряд передав виконавчу владу повітовим і губернським комісарам, якими стали голови земських управ. Поряд із ними формувалася система рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, яких в Україні в цей період налічувалося близько 250—300. Із них 180 було зосереджено в Донбасі та великих промислових центрах. За партійним складом у них переважали російські ліві — есери та меншовики. Однак поступово, у міру погіршення ситуації, у них зростав вплив більшовиків.

15 березня в Петрограді місцеві українці утворили **Тимчасовий український революційний комітет**, провели демонстрацію під національними прапорами й оприлюднили відозву до українських громадян, студентів, робітників та українських офіцерів зі своїми вимогами.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із відозви Тимчасового українського революційного комітету (15 березня 1917 р.)

Гасло демократичної республіки, виставлене російською демократією, забезпечує громадянські права кожної окремої людини... Але українська демократія, українські маси потребують забезпечення не лише своїх загальногромадянських прав, але й своїх окремих прав національних, тих прав, які російський нарід має вже віддавна.

Найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна самостійність, і лише створення власного суверенного державного організму може забезпечити якнайширший культурний розвиток українського народу. У світлі сього ідеалу, як найближчий етап до нього, як практичне завдання сьогоднішнього дня українська маса в Петрограді повинна ви-

ставити, вкупі з демократією інших народів Росії, лозунг перебудови Російської держави на федеративну демократичну республіку з якнайширшими правами окремих націй і спеціально з якнайширшою національною територіальною автономією України.

Отже, широка національно-територіальна автономія України — се практичний лозунг, під яким кличемо вас усвідомляти й організувати українську масу.

? **1.** Як ставилися автори відозви до гасел, виставлених російською демократією? **2.** Яке гасло, на їхню думку, було найважливішим для українців? **3.** Що автори відозви вважали практичним завданням сьогоднішнього дня, а що — кінцевою метою в боротьбі українців за національне звільнення?

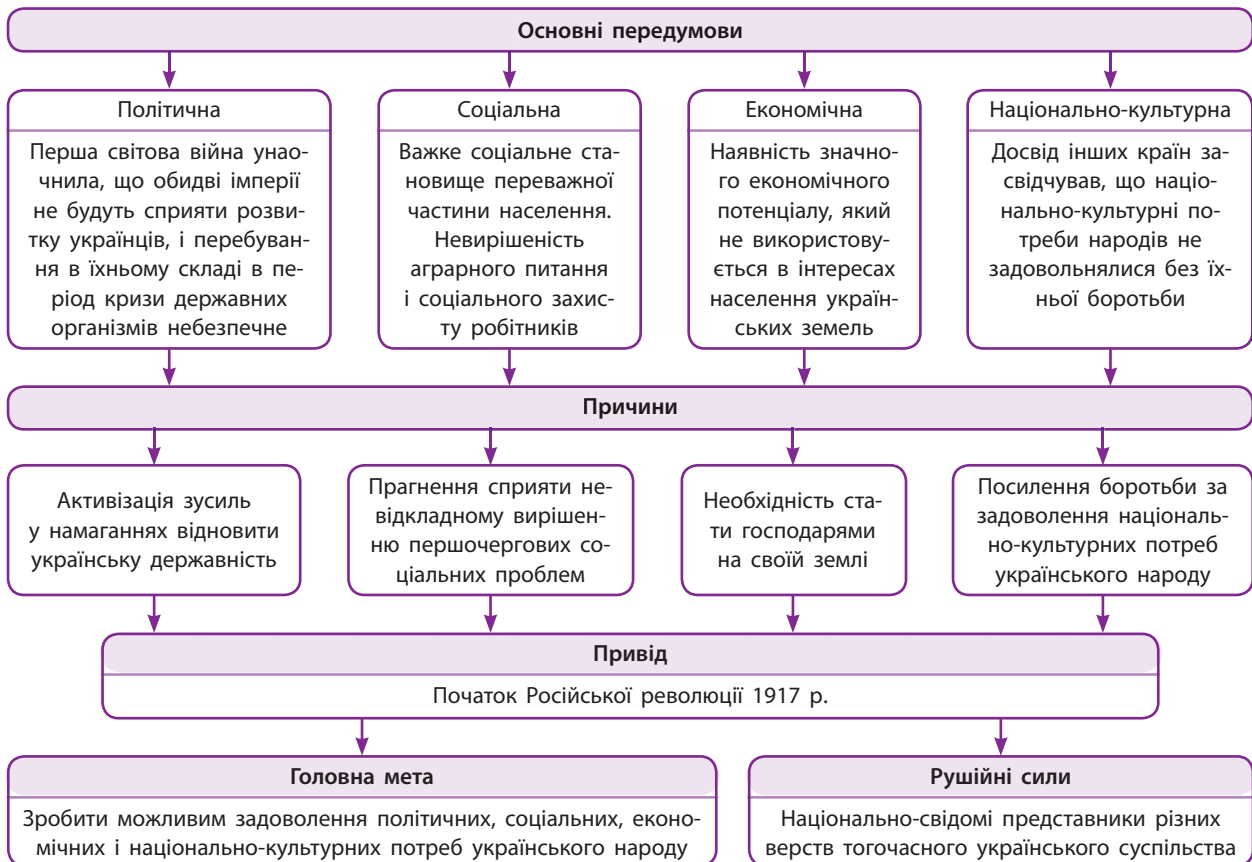
13—17 березня в Києві відповідно до отриманих інструкцій Тимчасового уряду про створення на місцях рад об'єднаних громадських організацій як представницьких органів влади сформувалася Губернська рада об'єднаних громадських організацій із представників міської, земської та губернської управ, Земського союзу, Союзу міст, Військово-промислового комітету та інших організацій. У руках утвореного нею Виконавчого комітету протягом перших трьох місяців революції перебувала влада в Києві.

Революційне піднесення сприяло активізації різних суспільно-політичних сил в Україні. Серед них був український національний рух, розгортання якого призвело до початку **Української революції 1917—1921 рр.** Її рушійними силами стали представники різних верств населення — селяни, робітники, солдати, інтелігенція, підприємці тощо, прихильні до ідеалів українського національно-визвольного руху. Передумови й причини Української революції відображали всю складність проблем, яку вона була покликана вирішити.

Українська революція 1917—1921 рр. — перебіг подій, що характеризують національно-визвольну боротьбу українського народу в зазначений період за відновлення своєї державності. Назва була запроваджена самими учасниками подій.

2 УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ. 16—17 березня члени Товариства українських поступовців також скористалися інструкціями Тимчасового уряду й почали формува-

ПЕРЕДУМОВИ Й ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917—1921 РР.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із відозви Української Центральної Ради до українського народу (22 березня 1917 р.)

Народе Український!
 ...Уперше, Український тридцятип'ятимільйонний Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права... До того часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які тобі природно належать і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі.

А в найближчій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях. З таким же спокоєм, але рішуче домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій в Україні...

? 1. Яке твердження документа свідчить, що УЦР була прибічницею автономії України? 2. Які основні завдання для українського народу висувуються у відозві? 3. Порівняйте вимоги у відозві УЦР із тими, що висунув Тимчасовий український революційний комітет.

Перша шпальта газети української громади в США «Свобода» з оголошенням про революцію в Росії

ти за зразком міських або губернських рад представницький орган кївських українських громадських організацій — **Українську Центральну Раду (УЦР)** для координації національного руху. **20 березня 1917 р.** було сформовано керівництво УЦР. Ця дата була визнана засновниками ради днем її створення. Головою УЦР заочно обрали **М. Грушевського**, який через кілька днів повернувся до Києва із заслання. До Української Центральної Ради увійшли представники ТУП, українських політичних партій, православного духовенства, кооперативних, студентських, наукових і культурно-освітніх організацій.

УЦР одразу надіслала телеграму Тимчасовому уряду, де повідомила про свою появу та висловила надію, що у вільній Росії будуть поважати права українського народу. На початку своєї діяльності Центральна Рада була лише об'єднанням відомих українських громадсько-політичних діячів, однією з-понад 50 організацій, що виникли в Києві на початку революції. Із часом вона перетворилася на справжній представницький орган народу України. Уже на першому засіданні УЦР, що відбулося під головуванням М. Грушевського, він запропонував зібрати Всеукраїнський національний конгрес та обрати на ньому новий склад Ради з представників усіх регіонів України. 22 березня Українська Центральна Рада звернулася з відозвою до українського народу, де було сформульовано її тогочасну політичну програму.

Склад першого Тимчасового уряду в Росії

ПЕРІОДИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917—1921 РР.

Період	Зміст
Березень 1917 — квітень 1918 р.	Утворення та діяльність Української Центральної Ради, проголошення її універсалів
29 квітня — 14 грудня 1918 р.	Правління гетьмана П. Скоропадського
Грудень 1918 — листопад 1921 р.	Встановлення влади Директорії УЦР, розгортання та придушення масового повстанського руху

Будинок Педагогічного Музею, де засідала Українська Центральна Рада. 1913 р.

Українська маніфестація в Харкові (Основа). 23 квітня 1917 р.

Основна роль в обґрунтуванні ідеї надання Україні національно-територіальної автономії в перебудованій на федеративну демократичну республіку Російській державі належала М. Грушевському. Цьому він присвятив опубліковані в 1917 р. брошури «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії та федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство і до чого воно йде». М. Грушевський розглядав національно-територіальну автономію України як територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель на основі широкого демократичного громадського самоврядування. Об'єднання самостійно вирішуватиме всі свої справи — економічні, культурні, політичні, утримуватиме військо, розпоряджатиметься своїми дорогами, доходами, землями, природними ресурсами, матиме власне законодавство, адміністрацію й суд. У федерації М. Грушевський вбачав об'єднання в одній союзній (федеративній) державі кількох національних. До повноважень федерації він відносив: «...справи війни та миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових, нагляд за коштами, телеграфами... надавання певної одностайності карному й цивільному праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншин у краєвм законодавстві». Таким чином, М. Грушевський вважав федералізм можливою й реальною формою впорядкування національно-державного розвитку українського та інших народів Російської держави.

3 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В БОРЬБІ ЗА ВПЛИВ НА НАСЕЛЕННЯ.

Революція сприяла поживленню суспільно-політичного життя в Україні. Активізувалася діяльність політичних партій. На українських землях, як і раніше, діяли загальноросійські партії — октябристи, кадети, соціал-демократи (більшовики та меншовики), есери, чорносотенні організації.

В умовах розгортання революції в програмах політичних партій і ставленні до українського руху відбулися певні зміни.

Національно-територіальна автономія — можливість національної спільноти здійснювати самоуправління на певній території та самостійно вирішувати питання в межах, передбачених загальнодержавним законом (конституцією).

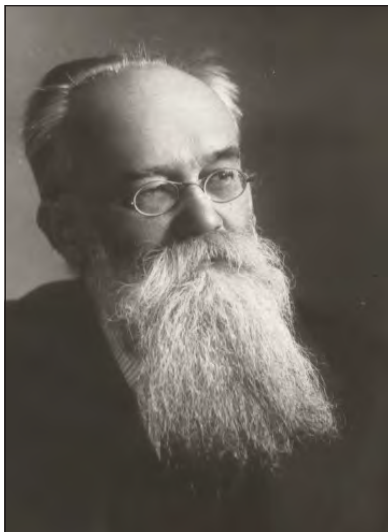
ЯКОЇ АВТНОМІЇ І ФЕДЕРАЦІЇ ХОЧЕ УКРАЇНА

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.
З друкарні Адольфа Гольдшміда у Відні.

Титульний аркуш брошури
М. Грушевського

Михайло Грушевський

Дмитро Дорошенко

Сергій Єфремов

Октябристи до надання Україні національно-територіальної автономії ставилися негативно. Кадети також не схвалювали цієї ідеї та підтримували лише надання українцям національно-культурних прав. Представники партії соціалістів-революціонерів у цілому не заперечували автономії України, а меншовики виступали проти неї. Чорносотенні організації, проголошуючи відновлення єдиної й неділимий самодержавної Росії, узагалі не визнавали існування українського народу і, відповідно, України.

Політичний курс більшовиків їхній лідер В. Ленін виклав у доповіді «Про завдання пролетаріату в цій революції» («Квітневі тези»), із якою виступив 4 квітня 1917 р. У ній він закликав до здійснення соціалістичної революції та встановлення так званої **диктатури пролетаріату**. Більшовики відмовлялися підтримувати Тимчасовий уряд, мали витіснити меншовиків та есерів із рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і взяти контроль над ними. Ради, на думку В. Леніна, мали стати формою влади, яка дозволить установити диктатуру пролетаріату. У національному питанні більшовики проголосували право націй на самовизначення, але заявляли про намір створити єдину соціалістичну республіку. Прагнень учасників українського національного руху вони не підтримували. Поряд із загальноросійськими в Україні діяли українські, польські, єврейські та інші політичні партії.

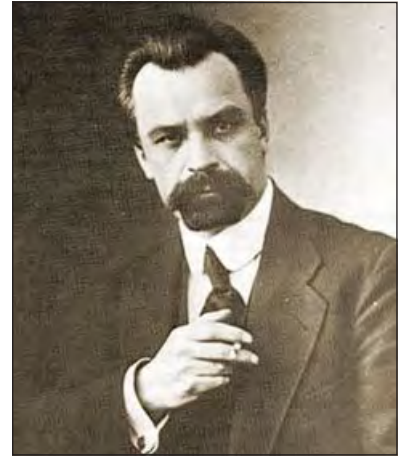
Активно розгорталася формування й відновлення діяльності українських політичних партій. 25—26 березня 1917 р. колишні члені Української демократично-радикальної партії та Товариства українських поступовців утворили **Союз українських автономістів-федералістів (СУАФ)**. Обрана назва була пов'язана з новою головною метою — досягти легальним шляхом національно-територіальної автономії України у складі демократичної Російської республіки. На початку квітня 1917 р. Союз змінив назву на Українську демократичну партію, а в червні 1917 р. був перейменований на **Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ)**, або есерів. За своєю спрямованістю це була центристська, ліберально-демократична партія. Її керівниками стали **Д. Дорошенко** та **С. Єфремов**.

17—19 квітня 1917 р. в Києві відбулася конференція **Української соціал-демократичної партії (УСДП)**, на якій було відновлено її діяльність як цілісної організації. Есдеки, як їх називали, були лівою соціал-демократичною партією. Із моменту свого виникнення УСДП завжди виступала за автономію України. Лідерами партії були **В. Винниченко** і **С. Петлюра**. 17—18 квітня 1917 р. в Києві було скликано установчий з'їзд **Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР)**, яких називали українськими есерами. Учасники з'їзду заявили, що партія боротиметься за негайне втілення в життя національно-територіальної автономії України та передачу землі селянам. За своєю спрямованістю це була ліва, народницька партія. Очолювала цю партію студентська молодь — **М. Ковалевський**, **П. Христюк**, **М. Шраг** та інші. Саме із цією партією пов'язав свою політичну діяльність М. Грушевський.

4 РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО РУХУ. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС (З'ІЗД).

Із розгортанням революції вагомим чинником суспільно-політичного життя ставав український національний рух. Свідченням цього були численні українські збори, демонстрації й маніфестації, що відбувалися в різних містах Наддніпрянщини. Одним із перших публічних проявів українського національного руху став Перший кооперативний з'їзд Київщини, що відбувся 27—29 березня 1917 р. в Києві. На ньому вперше після повернення із заслання виступив М. Грушевський. Він закликав українців не очікувати, поки Всеросійські Установчі збори нададуть їм автономію, а самим розбудувати її. З'їзд ухвалив резолюцію про територіальну автономію України у складі демократичної федеративної республіки Росії, постанови про публічне використання української мови та про звільнення вивезених до Росії полонених — галичан.

29 березня в Києві міська влада організувала «День свята революції» — масову маніфестацію, у якій взяли участь понад 100 тис. осіб. Окремою колоною в ній під національними жовто-блакитними прапорами, зі своїми гаслами й піснями були представлені українські організації. 1 квітня в Києві була проведена «українська маніфестація» — самостійна акція українських громадсько-політичних сил. На площі Святої Софії відбулося перше публічне українське віче, що висловилося за територіальну автономію України у складі федеративної Росії. У виступах учасники віча вимагали, щоб Тимчасовий уряд видав декларацію про запровадження автономії України, призна-

Володимир Винниченко

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із постанови установчого з'їзду Союзу українських автономістів-федералістів

...4. У справі автономії України З'їзд постановляє:

Негайно, всіма силами і засобами утворювати автономію України. Вжити заходів, щоб надати їй якнайбільшого авторитету на організаційних зборах усіх груп людності України, а остаточну санкцію перенести на Установчі збори всієї Росії.

...6. Щодо інших народів на Україні рішено:

У загальний організаційний стан автономії України внести принцип забезпечення права національних меншостей, а тим часом негайно здійснювати (це) на практиці.

Із резолюції з'їзду Української партії соціалістів-революціонерів

1. У справах автономії й федерації:

- а) ...найбільшою потребою українського народу (є) проведення в життя широкої національно-територіальної автономії України із забезпеченням прав національних меншостей і негайне скликання територіальної Української установчої ради для вироблення основ і форм автономії і для підготовки виборів до загальноросійських установчих зборів від народу українського і інших народів території України;
- б) на всякі насильні перешкоди скликанню Української Установчої Ради з боку російського уряду... партія

українських соц.-рев. буде дивитися як на продовження тієї самої імперіалістичної політики захвату і гніту, яку вели щодо України московські царі і російські імператори;

- в) разом з тим з'їзд визнає, що найкращою формою устрою російської держави є федеративно-демократична республіка, установлення якої УПСР буде домагатися на Загальноросійських Установчих Зборах.

2. У справі відношення до Тимчасового Уряду:

- ...б) партія буде вимагати від Тимчасового Уряду, щоб він деклараційним актом заявив про своє відношення до автономії України.

? Визначте за наведеними документами, яким було бачення майбутнього України СУАФ та УПСР.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із резолюції Українського національного конгресу (з'їзду)

З'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу... Єдиною формою державного устрою з'їзд вважає федеративну й демократичну Республіку Російську... одним з основних принципів української автономії — повне забезпечення прав національних меншин, які живуть в Україні... визначає за Російськими Установчими зборами право санкції... автономії України, але прихильники нового ладу з меншими народностями України мають негайно творити підстави для її автономного життя... З'їзд вважає, що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею

пограничної людності..., протестує проти претензій на землі польські, заявлені Тимчасовою Польською державною радою... (доручає Центральній Раді) взяти ініціативу союзу тих народів Росії, які домагаються національно-територіальної автономії (і) подати конкретні домагання Тимчасовому уряду..., організувати комітет для вироблення проекту автономного статуту України, який має бути поданий на затвердження конгресові України...

? 1. Як у документі визначено шляхи розбудови державності України? 2. Як у документі визначалося ставлення до прав національних меншин в Україні?

Олександр Шульгін

Поштівка 1917 р.
Художник Б. Шпінніх

чав на посади губернських і повітових комісарів лише тих, хто володіє українською мовою, запровадив українську мову в школах, судах і державних установах тощо. Віче закликала Центральну Раду невідкладно зібрати Український національний конгрес (з'їзд) для поповнення її складу представниками від українських губерній, профспілок, партійних організацій українців тощо, а також виробити умови запровадження національно-територіальної автономії України.

19—21 квітня 1917 р. в Києві працював Український національний конгрес (з'їзд), у якому взяли участь 900 (за іншими джерелами — 700 або 1500) представників українських політичних, громадських, профспілкових, робітничих, селянських, культурних, військових організацій, дев'яти українських організацій Кубані та Галичини. Після вступного слова М. Грушевського з'їзд заслухав доповіді, у яких визначалися основні програмові засади створення держави України — Д. Дорошенка («Державне право і федеративне змагання України»), О. Шульгіна («Федералізм та домагання Російської демократичної республіки»), В. Садовського («Про територіальну автономію України») та інших. Конгрес поклав в основу тогочасного державного будівництва України ідею її національно-територіальної автономії у складі демократичної Російської федерації. Цю ідею підтримали всі українські політичні партії.

В останній день роботи конгресу було обрано новий склад Української Центральної Ради, що мав включати 150 депутатів. Дві третини мандатів надавали територіям (губерніям і містам), одну третину — організаціям. На конгресі було обрано 118 членів УЦР. Головою її, на підставі таємного голосування, став М. Грушевський. Його заступниками обрали В. Винниченка та С. Єфремова.

На конгресі було також розглянуто питання негайної організації Крайової Ради як адміністративно-територіального органу влади в Україні. Було визначено, що ініціатором його формування має стати Центральна Рада. Для того щоб називатися крайовим органом влади, УЦР надавалося право збільши-

Демонстрація на розі вулиці Хрещатик і Бібіковського бульвару (нині — Шевченка) в Києві. Березень 1917 р.

Учасники офіційних делегацій сходяться до зали засідань Українського національного конгресу. Квітень 1917 р.

ти свій склад на 15 % і включити до нього представників національних меншин.

Рішення Українського національного конгресу мали важливе значення для розгортання революції. Після нього Українська Центральна Рада фактично перетворилася з київської на загальноукраїнську організацію. Оцінюючи рішення конгресу, один з його учасників П. Христюк писав: «Національним конгресом закінчився період Української революції — національно-культурницький і підготовчий — і почався другий період національно-політичної боротьби».

5 ПОЧАТОК «УКРАЇНІЗАЦІЇ» АРМІЇ. Революційне піднесення поширилося на солдатські маси й сприяло зростанню їх національної свідомості. Зокрема, стала відбуватися «українізація» армії.

Центром «українізації» армійських частин став Київ. У роки війни тут проходив військову службу засновник українського націоналізму **М. Міхновський**. Саме він першим запропонував ідею створення українських національних збройних сил. **22 березня** в Києві відбулися збори солдатів та офіцерів-українців, які проголосили себе Установчою військовою радою, що береться за організацію української армії. З ініціативи М. Міхновського через кілька днів на нараді представників київського гарнізону заснували **Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка** й ухвалили рішення невідкладно розпочати формування української національної армії. Очолив клуб М. Міхновський. Осередки клубу створювалися на фронтах та в містах України. Вони мали сприяти зростанню національної свідомості військових-українців, поширюючи серед них брошури, журнали й відозви, допомагати об'єднуватися в окремі національні громади та встановлювати зв'язки з клубом.

Діяльність М. Міхновського та його прибічників викликала негативну реакцію в лідерів УЦР. Організатори клубу П. Полуботка вважали, що наявність власної армії є невід'ємною

«Українізація» армії — процес утворення українських національних збройних формувань із частин російської армії в роки революції.

Микола Міхновський

Загони полуботківців у центрі Києва.
Березень 1917 р.

Загін Вільного козацтва Новгорода-Сіверського.
Квітень 1918 р.

Прапор Богданівського полку

складовою державності. Засновники Ради доводили, що «українізація» існуючих військових підрозділів шкідлива, і виступали за заміну регулярної армії добровільною народною міліцією. Відповідну резолюцію, за поданням УСДРП та УПСР, схвалила Українська Центральна Рада. Така точка зору відповідала тогочасним антивоєнним поглядам європейських соціал-демократів на армію як елемент завойовницької політики північних верств експлуататорських держав. Проте позиція діячів УЦР не мала значного впливу на військових.

Наприкінці **квітня 1917 р.** близько 3 тис. солдатів-українців, які зосереджувалися на збірному мобілізаційному пункті в Києві, звернулися до командування з пропозицією відправити їх на фронт як окрему українську військову частину. Київська Рада робітничих і солдатських депутатів і Губернська рада об'єднаних громадських організацій не підтримали цієї ініціативи. 1 травня під час військового свята солдати, за підтримки керівників Українського військового клубу імені Павла Полуботка, самочинно проголосили себе першим **Українським козачим полком імені гетьмана Богдана Хмельницького**. УЦР заявила, що не бачить іншого виходу, як задовольнити їхнє бажання, інакше цей стихійний рух «може викликати заколот у тилу й на фронті й тим перешкодити справі оборони й укріплення нового ладу». Однак вона наголосила, що не підтримує формування окремих українських підрозділів із фронтових частин.

У квітні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині для охорони громадського порядку були сформовані перші українські добровільні підрозділи, що дістали назву **«Вільне козацтво»**. Поступово вільнокозацький рух поширився на Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину й Кубань. Відділи «Вільного козацтва» створювалися за територіальним принципом із національно свідомих селян і робітників. У квітні 1917 р. відбувся з'їзд «вільних козаків», де вони заявили, що «зобов'язуються бути на варті волі та спокою в Україні». На кінець травня кількість пред-

«Вільне козацтво» — українські добровільні військово-міліційні формування, створені для захисту інтересів народу й охорони правопорядку в Україні в 1917—1918 рр.

ставників «Вільного козацтва» в Україні досягла кількох тисяч осіб.

18—21 травня 1917 р. в Києві відбувся **I Всеукраїнський військовий з'їзд**, скликаний з ініціативи УЦР. Понад 700 його депутатів від близько 900 тис. військових-українців, які висловили підтримку Українській Центральній Раді, заявили, що вважають за необхідне вимагати від Тимчасового уряду й Ради робітничих і солдатських депутатів негайного надання національно-територіальної автономії України. Вони підтримали подальшу «українізацію» армії та флоту й перетворення українського війська після завершення війни на народну міліцію. Для здійснення «українізації» військових частин з'їзд створив Український військовий генеральний комітет, очолюваний С. Петлюрою, який увійшов до складу Центральної Ради. Завдяки проведенню з'їзду УЦР узяла справу «українізації» армії до своїх рук, і її вплив у військах став зростати.

ВИСНОВКИ

- Початок Української революції став одним із проявів піднесення національно-визвольного руху пригноблених народів, що розпочався в різних регіонах колишньої Російської імперії після повалення самодержавства.
- Головним змістом діяльності Української Центральної Ради на початковому етапі Української революції стало домагання національно-територіальної автономії України у складі демократичної федеративної Російської респуб-

ліки. Курс УЦР визначався українськими політичними партіями, що становили її основу.

- Державотворчий курс УЦР здобув підтримку на Українському національному конгресі та I Всеукраїнському військовому з'їзді.
- Національне піднесення перших місяців революції сприяло розгортанню «українізації» армії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

 1. Де й коли було утворено Тимчасовий український революційний комітет? **2.** Яка подія була визнана засновниками УЦР датою її створення? **3.** Із якою українською політичною партією після початку революції пов'язав свою політичну діяльність М. Грушевський? **4.** Коли відбувся Український національний конгрес? **5.** Що таке «українізація» армії? **6.** Що таке «Вільне козацтво»?

 7. У чому полягав вплив подій у Петрограді на розгортання революції в Україні? **8.** Охарактеризуйте особливості утворення складу та програми Української Центральної Ради. **9.** Якими є передумови, причини, рушійні сили та періодизація Української революції 1917—1921 рр.? **10.** Які факти свідчать про активізацію діяльності українських політичних партій у роки революції? **11.** Доведіть за допомогою фактів, що народні маси підтримували боротьбу за державні права України, розпочату українськими політиками. **12.** Проаналізуйте діяльність Українського національного конгресу. **13.** Охарактеризуйте особливості початку «українізації» армії.

 14. Об'єднайтеся в малі групи та обговоріть, якими були характерні риси початкового етапу Української революції. **15.** Розпочніть складання таблиці «Події Української революції 1917—1921 рр.».

Період	Основні події	Підсумки періоду

 16. Оцінюючи результати роботи Українського національного конгресу, В. Винниченко писав: «Конгрес був першим кроком відродження нації по шляху державності. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він став першим підготовчим етапом у творенні як ідеї Української держави, так і в частковому переведенні її в життя». Поясніть, як ви розумієте це твердження. **17.** Упродовж вивчення розділу виконайте навчальний проект на тему «Питання суверенності, соборності й територіальної цілісності України під час революції у світлі історичних джерел».

§ 7—8. Проголошення автономії України

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати основні положення I та II Універсалів Української Центральної Ради; визначити особливості формування української державності влітку-восени 1917 р.; пояснювати, як відбувалося загострення відносин Української Центральної Ради та Тимчасового уряду.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якою була мета діяльності Української Центральної Ради? **2.** Коли утворився Тимчасовий уряд? **3.** Назвіть українські політичні партії, що діяли в Україні на початку революції.

Універсал — розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру. Кваліфікується також як урочиста грамота, декларація, маніфест. Універсалами називалися й маніфести Української Центральної Ради, що виконували функції основних тимчасових документів конституційного характеру.

Текст I Універсалу УЦР

1 І УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ. УТВОРЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ. 26 травня 1917 р. Українська Центральна Рада направила до Петрограда делегацію, очолювану В. Винниченком, для переговорів із Тимчасовим урядом та Радою робітничих і солдатських депутатів. Планувалося вирішити питання про автономію України, утворення на основі УЦР крайового органу влади, заснування посади комісара України при Тимчасовому уряді, «українізацію» фронтових частин тощо. Шестиденні переговори української делегації з урядовими структурами Росії й головою Ради робітничих і солдатських депутатів завершилися безрезультатно. В. Винниченко вирішив повернутися додому, щоб узяти участь у роботі селянського з'їзду. Відповідь Тимчасового уряду наздогнала делегацію в Києві. Уряд повідомляв, що не може визнати УЦР виразницею волі всього українського народу, а розв'язання питання автономії України належить Всеросійським Установчим зборам.

10 червня 1917 р. в Києві розпочався I Всеукраїнський селянський з'їзд. Найбільше уваги його делегати приділили доповіді В. Винниченка про переговори в Петрограді. З'їзд схвалив діяльність УЦР, спрямовану на здобуття автономії України. Було обрано Всеукраїнську раду селянських депутатів, яка увійшла до складу Української Центральної Ради.

Через кілька днів після з'їзду УЦР зібралася в поповненому складі й обговорила ситуацію, що склалася після відхилення вимог української делегації Тимчасовим урядом. В ухваленому рішенні зазначалася необхідність «приступити до негайного закладання фундаменту автономного ладу в Україні» та підготувати із цієї нагоди спеціальний **універсал**. Поки розроблявся його текст, у Києві зібрався II Всеукраїнський військовий з'їзд, що працював 18—23 червня 1917 р. У роботі з'їзду взяли участь 2308 делегатів. Вони засудили політику Тимчасового уряду щодо України, запропонували УЦР більше не звертатися до нього й «негайно приступити до твердої організації краю... цебто до фактичного переведення в життя підвалин автономного ладу». З'їзд обрав Всеукраїнську раду військових депутатів, яка увійшла до Української Центральної Ради.

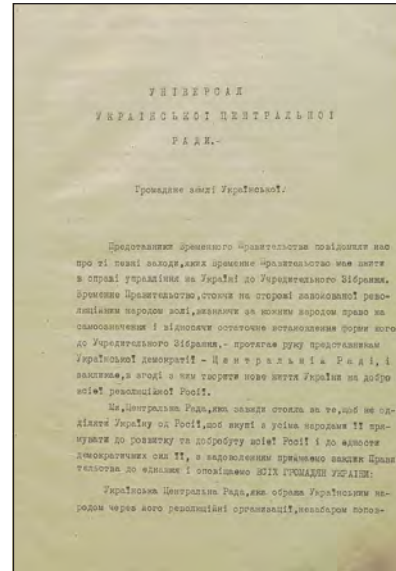
23 червня 1917 р. в останній день Всеукраїнського військового з'їзду В. Винниченко, за дорученням УЦР, оголосив «Універсал Української Центральної Ради до українського народу на Україні й поза нею сущого». У ньому явочним порядком була проголошена автономія України.

В Україні I **Універсал** УЦР зустріли загалом схвально. Його підтримали губернський український з'їзд у Києві, збори службовців і робітників Київського округу шляхів сполучення, повітові земські управи тощо. Однак виконками Рад робітничих і солдатських депутатів на спільному засіданні в Києві ухвалили резолюцію, у якій засуджувалося проголошення автономії України до Всеросійських Установчих зборів, підкрес-

лювалося, що це є безвідповідальним кроком УЦР, який негативно вплине на розвиток революції. У Петрограді переважало несприйняття цього кроку. Голова Тимчасового уряду Г. Львов закликав українців: «Не йдіть необачним шляхом розпорошення сил визволеної Росії, не відривайтеся від загальної батьківщини, не розколюйте війська, не завдавайте нетерплячим бажанням зараз же змінити форми державного устрою України смертельного удару всій державі і самим собі!». Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів також виступала проти проголошення автономії України УЦР й закликала її очікувати Установчих зборів. Разом із цим Рада робітничих і солдатських депутатів вважала, що Тимчасовий уряд має порозумітися з Українською Центральною Радою, а не загострювати відносини.

28 червня 1917 р. на засіданні Комітету УЦР, створеного для розв'язання поточних питань після Українського національного конгресу, було сформовано перший уряд автономної України під назвою **Генеральний Секретаріат**. Його очолив **В. Винниченко**. До складу уряду входили генеральний писар П. Христюк і сім генеральних секретарів: Х. Барановський (фінанси), С. Єфремов (міжнародні справи), М. Стасюк (продовольчі справи), Б. Мартос (земельні справи), С. Петлюра (військові справи), В. Садовський (судові справи), І. Стещенко (народна освіта). За партійною належністю у складі першого уряду Центральної Ради переважали соціал-демократи, за професійною підготовкою до його складу увійшли кооператори, письменники, вчені, журналісти, партійні діячі. Жодного професійного адміністратора в ньому не було.

2 **II УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ.** Улітку 1917 р. російська армія здійснила наступальну операцію на Південно-Західному фронті, яка завершилася повним провалом. Російська армія втратила близько

Текст II Універсалу УЦР

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із I Універсалу Української Центральної Ради

...Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своє життя. Хай порядок і лад в Україні дають обрані вселюдним, рівним, прямим і таємним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сейм). Усі закони, що повинні дати той лад тут, у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори. Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

...Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ними ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад в нашій землі. Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання... І тепер, народе Україн-

ський, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад... І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всміж з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

? **1.** Як у документі проголошувалася автономія України? **2.** Яким мав стати вищий законодавчий орган в Україні? **3.** Яким було ставлення до національних меншин, що проживали на території України?

Склад першого Генерального Секретаріату Української Центральної Ради. 1917 р. Стоять (зліва направо): П. Христюк, М. Стасюк, Б. Мартос. Сидять: І. Стешенко, Х. Барановський, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра

Урочиста зустріч міністрів Тимчасового уряду.
12 липня 1917 р.

Олександр Керенський

Михайло Терещенко

150 тис. осіб і відступила з Галичини. Це спричинило поглиблення політичної кризи в країні. Тимчасовий уряд, шукаючи підтримки, спробував урегулювати відносини з Українською Центральною Радою. **11—12 липня** в Києві відбулися переговори делегації Тимчасового уряду у складі О. Керенського, М. Терещенка, М. Некрасова та І. Церетелі з керівництвом УЦР із приводу ситуації, що склалася після проголошення І Універсалу. Делегація заявила, що Тимчасовий уряд не буде заперечувати автономії України, однак просить утриматися від публічного оголошення цього й залишити прийняття рішення Всеросійським Установчим збором.

Компроміс був викладений у двох документах різної форми, але майже однакового змісту — постанові Тимчасового уряду «Про національно-політичне становище України» та II Універсали Української Центральної Ради. За ним Тимчасовий уряд, не очікуючи Установчих зборів, визнавав УЦР крайовим органом влади за умови її поповнення представниками національних меншин, а Центральна Рада зобов'язувалася самочинно не проголошувати автономії України. Разом із представниками національних меншин УЦР мала підготувати закон про автономію України, який буде затверджений Установчими зборами. Російські представники погодилися, що Центральна Рада виділить зі свого складу Генеральний Секретаріат, який буде затверджений Тимчасовим урядом як вищий орган виконавчої влади в Україні. Здійснення «українізації» військових частин не заперечувалося, однак вона мала відбуватися під контролем російського командування.

У Петрограді обговорення результатів переговорів у Києві спричинило кризу в Тимчасовому уряді та його відставку. **16—17 липня 1917 р.** на вулицях Петрограда відбулися сутички між урядовими силами та прибічниками більшовиків, які спробували захопити владу. Протистояння завершилося перемогою уряду й переходом більшовиків на нелегальне становище. Липнева криза Тимчасового уряду завершилася створенням його нового складу, який очолив О. Керенський.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Заява Другого українського полку імені Павла Полуботка

Ми, українці-козаки, не хочемо мати свободи тільки на папері, або півсвободи. По проголошенні I Універсалу (ми II Універсалу не визнаємо) ми приступаємо до заведення порядку в Україні. Задля цього всіх росіян і ренегатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з постів силою, не рахуючись із російським урядом. Визначаючи Центральну Раду за свій найвищий уряд, ми поки що виганяємо зрадників з України без її відо-

ма. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємося Центральній Раді. Тоді вона порядкуватиме в Києві і на всій Україні, як у своїх людей, котрі мусять усім керувати.

? **1.** Які перетворення збиралися здійснити в Україні полуботківці? **2.** До яких наслідків могло привести здійснення цієї програми дій в Україні?

16 липня 1917 р. після отримання Українською Центральною Радою постанови Тимчасового уряду про затвердження Генерального Секретаріату, згідно з попередньою домовленістю, було ухвалено й оголошено **II Універсал**. На основі цих документів Україна набула статусу окремого територіально-адміністративного утворення з власним представництвом. Для розв'язання питань, що виникали між сесіями, УЦР утворила Малу Раду. Головою її президії став М. Грушевський.

Досягнутий компроміс між Тимчасовим урядом та Українською Центральною Радою і, як результат, поява II Універсалу не могли повністю влаштувати жодну зі сторін. Учасники переговорів звинувачували одне одного у зраді національних інтересів. У ніч із **17 на 18 липня 1917 р.** в Києві підняли повстання прибічники самостійності України. У червні на військовому розподільчому пункті міста близько 5 тис. солдатів-українців проголосили себе Другим українським полком імені Павла Полуботка. Його керівники разом із членами УЦР, незадоволеними діяльністю керівництва, планували збройним шляхом захопити владу в Києві й примусити Українську Центральну Раду проголосити незалежність України.

На ранок 18 липня полуботківці роззброїли кілька частин київського гарнізону, захопили штаб міліції, військову комендатуру, арсенал, банк, скарбницю та інтендантські склади. УЦР та українські політичні партії засудили дії полуботківців і відмежувалися від них. Генеральний Секретаріат разом із військами Київського військового округу придушив виступ полуботківців. Приборкання бунтівників відбувалося досить мирно. Не отримавши підтримки з боку Центральної Ради й визнаючи її, більшість полуботківців склала зброю й була потім відправлена на фронт. Під час придушення повстання Генеральний Секретаріат співпрацював також із Радою робітничих і солдатських депутатів та місцевими більшовицькими організаціями.

28 липня 1917 р. УЦР на виконання домовленостей, оформлених у II Універсалі, затвердила «Статут вищого управління України», що визначав основи діяльності адміністрації краю та її відносини з Тимчасовим урядом. Відповідно до нього повноваження Генерального Секретаріату поширювалися на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, частину Чернігівської, Харківську, Херсонську, частину Таврійської та Катери-

Іраклій Церетелі

Спільне засідання представників Українського генерального військового комітету та Всеукраїнської ради військових депутатів. Липень 1917 р.

нославську губернії. Генеральний Секретаріат, який формувала УЦР, відповідав перед нею, але затверджував його Тимчасовий уряд. Усі урядові установи в Україні підпорядковувалися владі Генерального Секретаріату, усі невиборні адміністративні посади в Україні призначалися Генеральним Секретаріатом. Він зобов'язувався подавати на затвердження Тимчасового уряду всі законопроекти та обрахунки витрат на потреби України, ухвалені УЦР. Для схвалення «Статуту» до Тимчасового уряду було відправлено делегацію, очолювану В. Винниченком.

Офіційний Петроград не погодився із цим документом, стверджуючи, що сформульовані в ньому масштабні повноваження місцевого урядового органу значно перевищували загальноприйняті для того часу межі прав органів управління автономних утворень. Не дочекавшись відповіді, українська делегація повернулася до Києва. Через деякий час Тимчасовий уряд, відхиливши «Статут», затвердив **«Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату Тимчасового уряду в Україні»**, згідно з якою повноваження Генерального Секретаріату поширювалися лише на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську й частину Чернігівської губерній. Генеральний Секретаріат ставав органом Тимчасового уряду, а не УЦР. Із його повноважень вилучалися військові, продовольчі справи, шляхи сполучення, пошту, телеграф, право призначення на урядові посади в Україні. Тимчасовий уряд міг здійснювати зв'язки з місцевими органами влади в Україні, минаючи Генеральний Секретаріат. Кількість генеральних секретарів зменшувалася з 14 до дев'яти осіб. Усі ініціативи Генерального Секретаріату і кандидати на посади в його складі затверджував Тимчасовий уряд. Фактично Генеральний Секретаріат мав стати не крайовим урядом, а органом центрального уряду для місцевого управління.

Обговорення «Інструкції» на засіданні Української Центральної Ради було досить бурхливим: лунали суперечливі оцінки й різні заяви на адресу Тимчасового уряду. Прийнятий ним документ розцінили як прояв недовіри українській демократії. Разом із тим більшість депутатів не підтримала пропозиції розриву з Росією. Було вирішено не приймати «Інструкцію», а взяти її до відома та чекати на подальші події.

«Статут вищого управління України»	«Тимчасова інструкція для Генерального Секретаріату Тимчасового уряду в Україні»
Генеральний Секретаріат — вищий орган управління Україною, який формується УЦР: відповідає перед нею, але затверджується Тимчасовим урядом	Генеральний Секретаріат — місцевий орган управління Тимчасового уряду, що затверджується ним за поданням УЦР
Генеральний Секретаріат йде у відставку, коли УЦР висловлює йому недовіру	УЦР не може відправляти у відставку Генеральний Секретаріат
Повноваження Генерального Секретаріату поширюються на дев'ять губерній	Повноваження Генерального Секретаріату поширюються на п'ять губерній
До складу Генерального Секретаріату входять 14 секретарств	Із Генерального Секретаріату усуваються секретарства продовольчих справ, шляхів сполучення, пошти і телеграфу, військових справ

З **ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА КРИЗА.** Тимчасовий уряд не зміг налагодити ефективне управління державою після повалення самодержавства. Поразки на фронті, розгул анархії та насильства, самочинне захоплення землі селянами, виступи робітників, вимоги надання автономії Україні, незалежності Польщі та Фінляндії, спроби захоплення влади більшовиками в Петрограді, катастрофічний спад виробництва, інфляція тощо — такою була ситуація, що склалася в країні. Усе це свідчило про наближення загальнонаціональної кризи. Намагаючись її уникнути, О. Керенський у **серпні 1917 р.** скликав у Москві Державну нараду, на якій Верховний головнокомандувач генерал **Л. Корнілов** запропонував для наведення порядку в країні встановити військовий стан і запровадити смертну кару в тилу. Присутні висловили своє ставлення до цих пропозицій овацією. Оскільки О. Керенський не підтримав Л. Корнілова, останній вирішив діяти самостійно. **7 вересня 1917 р.** він надіслав до уряду телеграму з вимогою передати йому всю владу. Війська мали встановити контроль над Петроградом. Командування Південно-Західного й Румунського фронтів, штаби Київського та Одеського військових округів взяли владу в Україні. О. Керенський оголосив Л. Корнілова зрадником і закликав усі революційні сили стати на захист демократії.

В Україні, як і в інших регіонах, «корніловський заколот» провалився. 9 вересня Українська Центральна Рада розглянула ситуацію, що склалася внаслідок виступу генерала Л. Корнілова, і звернулася до населення з відозвою, у якій закликала згуртуватися для боротьби з контрреволюційним виступом, підкресливши, що єдина законна влада в Росії — Тимчасовий уряд, а в Україні — Центральна Рада та її Генеральний Секретаріат. Для боротьби із заколотниками УЦР створила Комітет порятунку революції. УЦР для відсічі контрреволюції виступила ініціатором об'єднання в Україні зусиль Генерального Секретаріату, комісара Тимчасового уряду Києва, командувача військ Київського військового округу, міського голови й начальника міліції Києва, виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів, загальноросійських, українських і єврейських партій. Усі вони спільно закликали населення до рішучої боротьби із заколотниками. Завдяки рішучим і швидким діям заколот було придушено.

Проти змовників виступила більшість особового складу частин Південно-Західного та Румунського фронтів. Місцеві Комітети порятунку революції блокували рух ешелонів із вірними заколотникам військами. У Бердичеві солдати заарештували командувача Південно-Західного фронту генерала **А. Денікіна** й перешкодили йому відправити війська до Києва. У Донбасі вдалося запобігти виступу козацьких частин, очолюваних генералом **О. Каледіним**.

Придушення «корніловського заколоту» сприяло зростанню впливу серед населення більшовиків, які найбільш активно протистояли контрреволюції. Для боротьби з нею більшовики сформували й озброїли за дозволом Тимчасового уряду загони Червоної гвардії. Розпочався процес **більшовизації рад**, що по-

Лавр Корнілов

Антон Денікін

Олексій Каледін

лягав у посиленні їхнього впливу в цих організаціях і прийнятті рішень, відповідних до їхнього політичного курсу. 21 вересня 1917 р. Київська рада робітничих і солдатських депутатів уперше переважною більшістю голосів підтримала більшовицьку резолюцію щодо оцінки поточного моменту та організації влади. Це відобразило зміну політичних настроїв у середовищі робітників і солдатів міста на користь більшовиків. В умовах поглиблення загальнонаціональної кризи більшовики взяли курс на підготовку збройного повстання та захоплення влади.

4 ПРОДОВЖЕННЯ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» АРМІЇ. З'ЇЗД НАРОДІВ РОСІЇ.

Улітку-восени 1917 р. тривав процес «українізації» армії. Його прискоренню сприяв наказ командувача Південно-Західного фронту про «українізацію» 34-го армійського корпусу 7-ї російської армії. Підрозділ дістав назву **Першого Українського корпусу** та став однією з перших українських військових частин, створених на Південно-Західному фронті в 1917 р. Його командувачем став генерал-лейтенант **П. Скоропадський** — нащадок давнього гетьманського роду. Із корпусу було виведено солдатів-неукраїнців, а його особовий склад почали поповнювати воїнами запасу, добровольцями й сотнями «Вільного козацтва» до досягнення загальної кількості в 40 тис. бійців. Старшини корпусу мали окремі відзнаки — погони із жовтими смугами на блакитному тлі. На початок вересня 1917 р. було організовано 27 українізованих дивізій, а кількість українізованих вояків становила близько 1,5 млн із 4 млн солдатів-українців у складі російської армії.

У серпні-вересні активно розвивався рух «вільних козаків». **16—20 жовтня 1917 р.** в Чигирині відбувся I Всеукраїнський з'їзд «вільних козаків». Його 200 делегатів представляли 60-тисячне «вільнокозацьке» військо. Отаманом «вільних козаків» було обрано командира Першого Українського корпусу генерала П. Скоропадського, який закликав вступати до його лав «всіх чесних людей, які визнають себе українцями і які згодні стати в оборону прав українського народу та всього трудящого люду України й підтримувати федеративно-демократично-республіканський устрій Росії з повною автономією України при забезпеченні прав меншостей».

На з'їзді «вільні козаки» прийняли постанову, де заявили: «Закладаючи перші підвалини організованої збройної сили української демократії, поставити собі найпершим завданням, щоб вільне козацтво стало військом народу...» Однак лідери УЦР, як і раніше, негативно ставилися до створення власної армії й не підтримали «вільнокозацький рух».

Однією з помітних подій тогочасного суспільно-політичного життя України став З'їзд представників народів та областей колишньої Російської імперії (**З'їзд народів**), що відбувся **21—28 вересня 1917 р.** в Києві в приміщенні Педагогічного музею. У з'їзді взяли участь 89 делегатів від народів, що виступали за реорганізацію Росії на федеративних засадах, зокрема латишів, литовців, естонців, поляків, білорусів, українців, євреїв,

Анонс про відкриття З'їзду народів у київській газеті «Народня воля». 8 (21) вересня 1917 р.

Делегати I Всеукраїнського з'їзду «вільних козаків» у Чигирині. Жовтень 1917 р.

татар, грузинів, молдаван, бурятів, донських козаків, союзу козацьких військ. Ініціатором проведення З'їзду народів була Українська Центральна Рада. Представник Тимчасового уряду М. Славинський у своїй доповіді визначив мету з'їзду: перед скликанням Установчих зборів, які мають проголосити федеративний устрій Росії, обговорити основні засади побудови нової держави. У своїх виступах делегати присвятили увагу розподілу повноважень між центром і регіонами у складі майбутньої федерації, загальнодержавній і національній мовам, забезпеченню прав національних меншин, організації національно-територіальних автономій тощо.

На останньому засіданні З'їзду народів делегати обрали постійно діючу **Раду народів**, що складалася із чотирьох представників від кожного народу — учасника цього зібрання. Її головою став М. Грушевський, а місцем постійного перебування — Київ. Рада народів мала розробляти основні засади формування національно-територіальних автономій і федерації. Одноголосно було ухвалено ряд постанов, зокрема «Про федеративний устрій Російської держави», «Про національно-персональну автономію», «Про загальнодержавну і крайову мови». Важливим було те, що у своїх рішеннях з'їзд підтримав сформульоване в I Універсалі УЦР положення, що народи мають

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із постанови З'їзду народів «Про національно-персональну автономію»

1. Кожен з населяючих Росію народів має право на національно-територіальну автономію, тобто на організування нації в публічно правову спільку, до якої можуть входити всі члени цього народу на всьому просторі держави.
 2. Обсяг планування, а також певні форми внутрішньої організації національно-автономної установи визначаються Національними Установчими зборами певного народу, скликаними на основі вселюдного, рівного, безпосереднього, таємного, пропорційного і без різниці статі голосування.
 3. Державний закон забезпечує національним меншостям, кількість яких досягає в певному краю визначеного законом числа, право користуватися своєю мовою як у місцевих державних чи крайових установах, так і в органах місцевого самоуправління.
- ?** 1. У чому полягало розуміння національно-персональної автономії, закріплене в наведеній постанові?
2. У чому, на вашу думку, полягало історичне значення цієї постанови?

право проголошувати свої автономії, не очікуючи Всеросійських Установчих зборів.

5 ЗАГОСТРЕННЯ ВІДНОСИН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ. Після придушення заколоту генерала Л. Корнілова Тимчасовий уряд не зміг стабілізувати ситуацію на землях колишньої Російської імперії. У країні посилювалася загальнонаціональна криза. Намагаючись знайти вихід із неї, Тимчасовий уряд проголосив Росію республікою, призначив на листопад 1917 р. вибори до Установчих зборів і скликав у Петрограді Демократичну нараду із функціями органу, який мав контролювати діяльність уряду до відкриття Установчих зборів.

Українська делегація на Демократичній нараді виступила з власною програмою, схваленою УЦР. Вона, зокрема, передбачала:

- ▶ передачу всієї повноти влади в Україні до Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, сформованого відповідно до «Статуту вищого управління України»;
- ▶ визнання за всіма народами колишньої Російської імперії права на нічим не обмежене самовизначення;
- ▶ скликання кожною нацією та краєм, які того домагаються, власних національно-крайових Установчих зборів;
- ▶ скликання Всеросійських Установчих зборів у призначений час без будь-яких зволікань;
- ▶ вживання невідкладних заходів щодо укладання миру й виходу з війни;
- ▶ запровадження державного й крайового контролю за продукцією та її розподілом.

Однак Тимчасовий уряд традиційно відкладав розв'язання питання національно-територіальної автономії та інших питань до Установчих зборів. Розуміючи, що подальша невизначеність лише погіршить ситуацію, 7 жовтня 1917 р. Генеральний Секретаріат одностороннім актом заявив про вступ до управління Україною. Дещо пізніше на засіданні Малої Ради затвердили декларацію Генерального Секретаріату, де визначили характер української державності — «об'єднання всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці» — та оголосили про підготовку до скликання всенародних Українських Установчих зборів. Поглиблення кризи змусило Генеральний Секретаріат звернутися з меморандумом до Тимчасового уряду. У ньому він констатував повний розвал економіки України і, зважаючи на це, вимагав не лише декларувати права Генерального Секретаріату, а й передати йому реальне управління краєм.

У відповідь на це Тимчасовий уряд вирішив терміново викликати до Петрограда членів Генерального Секретаріату для пояснень із приводу рішення УЦР скликати Українські Установчі збори. Міністр юстиції Тимчасового уряду віддав розпорядження прокурору Київської судової палати розпочати розслідування діяльності Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату. У разі відмови представників Укра-

їни прибути до столиці командувач Київського військового округу отримав директиву силою розпустити УЦР і Генеральний Секретаріат. В. Винниченко змушений був на чолі української делегації поїхати до Петрограда. Однак у той самий час більшовики здійснили збройне повстання та повалили Тимчасовий уряд.

ВИСНОВКИ

■ І Універсал Української Центральної Ради став важливим актом конституційного значення, що утверджував право українського народу на власну державність. Однак ускладнення соціально-економічної та політичної ситуації в Україні примусило УЦР погодитися на компроміс із Тимчасовим урядом. Фактично він не влаштував обидві сторони й спричинив подальше загострення конфлікту між ними.

■ Погіршення ситуації призвело до загальнонаціональної кризи. Прибічники наведення порядку в країні спробували здійснити «корніловський заколот», але невдало. Після його придушення виникла нова загроза — прагнення більшовиків захопити владу шляхом збройного повстання. Ситуація, що склалася в Україні, вимагала від УЦР невідкладних заходів для захисту й подальшого формування української державності.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

 1. Коли було оприлюднено І Універсал УЦР? **2.** Хто очолив Генеральний Секретаріат у червні 1917 р.? **3.** Коли відбулося повстання полуботківців? **4.** Що таке більшовизація рад? **5.** Хто став командувачем Першого Українського корпусу? **6.** Кого було обрано головою Ради народів?

 7. Охарактеризуйте зміст І Універсалу УЦР. **8.** Назвіть основні положення компромісу між УЦР та Тимчасовим урядом, закріплені в ІІ Універсалі. **9.** Якими були наслідки прийняття ІІ Універсалу? **10.** Як вплинув на ситуацію в Україні «корніловський заколот»? **11.** Якими були здобутки в процесі «українізації» армії влітку-восени 1917 р.? **12.** Яке значення для розгортання національно-визвольних рухів народів колишньої Російської імперії мав З'їзд народів? **13.** У чому полягало загострення відносин між УЦР та Тимчасовим урядом восени 1917 р.?

 14. Продовжте складання таблиці «Події Української революції 1917—1921 рр.» (с. 43). **15.** Розпочніть складання таблиці «Універсали Української Центральної Ради».

Універсал, дата проголошення	Історичні умови прийняття	Основні положення	Історичне значення

16. За картою атласу порівняйте території, які збирався передати під управління Генерального Секретаріату Тимчасовий уряд та які УЦР віднесла до підконтрольних Генеральному Секретаріату. **17.** Проведіть дискусію за проблемою: чи був необхідним компроміс між УЦР та Тимчасовим урядом.

 18. Порівняйте наведені оцінки ІІ Універсалу УЦР. Висловіть своє ставлення до них.

1) «Так з'явився сей великий акт, котрим закладається сама автономія України... Російський Центральний Уряд признав Центральну Раду представницьким органом всієї Української землі, і виконавчому органу, її Генеральному Секретаріатові, передає верховну краєву владу на всю українську землю» (М. Грушевський).

2) «"Постанова" була актом, вимушеним тяжкими обставинами... актом, на який вона (УЦР) пішла з тяжким серцем... була зложена у поспіху, без довгих міркувань і з юридичного погляду зложена досить неясно» (Д. Дорошенко).

3) «Без сумніву, Другий Універсал був кроком назад у порівнянні з першим... Його компромісний характер не міг задовольнити обидві сторони... Російські консерватори оцінили його як перемогу української демократії» (Я. Гріцак).

§ 9. Проголошення Української Народної Республіки

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: визначити, які наслідки для України мав прихід до влади більшовиків у Росії; з'ясувати, як було проголошено III Універсал УЦР і які положення він містив; охарактеризувати політику УЦР після проголошення III Універсалу.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Хто такі більшовики? Якими були основні засади їхньої політичної програми? **2.** Що таке універсал? Що було проголошено I та II Універсалами УЦР? **3.** Що таке республіка? Які риси притаманні цій формі державного правління?

1 ПРИХІД ДО ВЛАДИ БІЛЬШОВИКІВ У РОСІЇ ТА РЕАКЦІЯ НА ЦЕ В УКРАЇНІ. 7 листопада 1917 р. в Петрограді більшовики в результаті збройного виступу повалили Тимчасовий уряд. На II Всеросійському з'їзді рад робітничих і солдатських депутатів був утворений новий російський уряд — **Рада Народних Комісарів (РНК)** на чолі з В. Леніним, а Росію проголошено Республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (радянською Росією). Щоб привернути на свій бік більшість населення країни, більшовики оприлюднили Декрет про мир і Декрет про землю, які відбивали головні прагнення народу в революції. Декрет про мир закликав усі воюючі держави негайно припинити війну та розпочати переговори про справедливий, демократичний мир без будь-яких умов. Декрет про землю скасовував приватну власність на землю, надавав право користування землею всім громадянам Росії, що виявляли бажання обробляти її власною працею.

Крім того, більшовики в містах, де їхній вплив був значним, рішуче брали владу у свої руки. Поширення влади більшовиків за межами столиці супроводжувалося збройною боротьбою з антибільшовицькими силами. Проте їх розрізненість і невідготовленість дала змогу більшовикам досить швидко їх нейтралізувати. Швидке захоплення більшовиками влади на більшій частині території Росії вони назвали «тріумфальною ходою радянської влади».

Інакшою була ситуація в Україні. Отримавши повідомлення про події в Петрограді, у Києві Мала Рада УЦР зібралася на закриті засідання, де було створено Крайовий Комітет з охорони революції в Україні, відповідальний перед УЦР. Йому мали підкорятися всі сили революційної демократії та всі органи влади в Україні.

У відозві до населення Комітет заявив, що його влада поширюється на дев'ять українських губерній. Більшовицький переворот також засудили Мала Рада УЦР, Генеральний Секре-

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Заклик Генерального Секретаріату Центральної Ради до всіх громадян України у зв'язку з повстанням у Петрограді (9 листопада 1917 р.)

У Петрограді зчинилися криваві події, що загрожують погубити здобутки революції. Частина людності Петрограда, за проводом більшовиків, повстала озброєно проти Тимчасового правительства і хоче накинути свою волю всій Російській республіці. Генеральний Секретаріат України, як вища краєва влада, створена Українською Центральною Радою і стверджена Тимчасовим правительством, закликає людність України до спокою. Разом з усіма революційними силами України Генеральний Секретаріат буде рішуче боротись з уся-

кими спробами підтримувати петроградське повстання. Громадяне України! Виявіть себе вірними оборонцями волі і ворогами анархії, яка може віддалити Всеросійські та Всеукраїнські Установчі збори і привести до загибину рідний край.

? **1.** Як, судячи з документа, Генеральний Секретаріат оцінював більшовицький переворот? Чим викликана така оцінка? **2.** Чому Генеральний Секретаріат, маючи напружені відносини з Тимчасовим урядом, не підтримав більшовицький переворот?

Арешт представників Тимчасового уряду.
Художник С. Зверев, 1936 р.

Мітинг у Києві з нагоди проголошення Української Народної Республіки. 7 листопада 1917 р.

таріат і III Всеукраїнський військовий з'їзд, який у цей час (2—11 листопада 1917 р.) працював у Києві. Із делегатів з'їзду був навіть сформований спеціальний полк для захисту революції.

Однак Крайовий Комітет не зумів організувати свою роботу та передав свої функції Генеральному Секретаріату. Після осуду подій у Петрограді з його складу вийшли більшовики. Комітет також не знайшов спільної мови зі штабом Київського військового округу (КВО), який підтримував повалений Тимчасовий уряд і мав під своїм командуванням значні військові сили.

У результаті склалася своєрідна ситуація, за якої в Києві протистояли одна одній три сили: УЦР і віддані їй збройні формування; прибічники Тимчасового уряду, що групувалися навколо штабу КВО; більшовики, які мали загони Червоної гвардії, керовані військово-революційним комітетом (ревкомом), що засідав у Маріїнському палаці. Вирішення ситуації прискорив штаб КВО, який 10 листопада 1917 р. заарештував більшовицький ревком і почав роззброювати загони Червоної гвардії. У відповідь більшовики утворили новий ревком, і в місті спалахнули бої, що тривали три дні, не визначивши переможця. Тоді 13 листопада в протистояння втрутилися війська УЦР. Вони зайняли ключові пункти й установи міста. Сторонам протистояння запропонували припинити боротьбу. Спеціальна комісія виробила умови припинення вогню: звільнялися заарештовані члени більшовицького ревкому, штаб КВО мав вивести війська з міста й розформувати добровольчі офіцерські дружини. Таким чином, УЦР узяла владу до своїх рук. Більшовики визнали її крайовим органом влади в Україні. Генеральний Секретаріат призначив командувачем КВО свого представника — підполковника В. Павленка.

14 листопада 1917 р. голова Генерального Секретаріату УЦР В. Винниченко розіслав телеграми в усі українські губернії, радам, армійським комітетам про перехід влади в краї до УЦР. Також було заявлено, що влада Генерального Секретаріату поширюється додатково на території, де більшість населен-

В. Ленін проголошує радянську владу. Художник В. Серов, 1947 р.

ПЛАНИ БІЛЬШОВИКІВ
З УСУНЕННЯ УЦР

Мирне усунення	Висловлення недовіри УЦР та її переобрання на Всеукраїнському з'їзді рад робітничих і солдатських депутатів
Силowe усунення внутрішніми силами	Захоплення влади збільшовизованими частинами армії, що повертатимуться з фронту, і загонами Червоної гвардії. Підготовка повстання. Робітничі страйки
Силowe усунення зовнішніми силами	Спрямування до УНР більшовицької армії з радянської Росії на прохання місцевих більшовиків

ня становили українці: Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Воронежчини. Того ж дня влада УЦР та Генерального Секретаріату була визнана всіма політичними силами.

2 III УНІВЕРСАЛ УЦР. ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (УНР). Зазнавши поразки в Києві, більшовики не збиралися відмовлятися від влади в Україні. Упродовж листопада їм вдалося захопити владу в Луганську, деяких районах Донбасу і кількох містах смуги Подільської й Волинської губерній, де перебували збільшовизовані частини російської армії. Також вони мали своє представництво в інших радах, які після падіння Тимчасового уряду взяли владу на місцях у свої руки. 17 листопада 1917 р. на розширеному засіданні рад робітничих і солдатських депутатів у Києві керівник міської організації більшовиків **Г. П'ятаков** висунув план мирного усунення УЦР від влади. Він пропонував, скориставшись популярністю більшовиків у масах, скликати Всеукраїнський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів, який мав би переобрати й перетворити Українську Центральну Раду на керівний центр рад на зразок російського Центрального виконавчого комітету рад. Цей план був не єдиним. Передбачалися й інші варіанти.

Тим часом Центральна Рада продовжила курс на розбудову держави. **20 листопада 1917 р.** на засіданні Малої Ради було обговорено та прийнято **III Універсал** — державно-правовий акт, яким було проголошено створення **Української Народної Республіки (УНР)**. Уперше ідею створення УНР висунув М. Грушевський. Він обґрунтовував необхідність цього кроку тим, що Україна вже відійшла від Російської республіки й зберігає з нею лише формальний федеративний зв'язок. М. Грушевський пропонував узаконити цей факт.

III Універсал визначав територію УНР, її владні органи й містив широкую програму соціально-економічних перетворень:

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із III Універсалу Української Центральної Ради

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях іде міжусобна і крива боротьба. Центрального правительства нема, і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власті, дужої, єдиної, народної Україна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобути боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії оповіщаємо.

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не віддаляючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб нашими силами допомогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів...

Маючи силу і владу на нашій землі, ми тою силою і властю станемо на стороні прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії...

? 1. Як у документі розкрито головну мету проголошення УНР? 2. Як лідери УНР висловили своє ставлення до захоплення влади в Росії більшовиками?

► до Установчих зборів уся влада в Україні переходила до УЦР та Генерального Секретаріату; територія УНР визначалася в межах Київщини, Поділля, Волині, Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини, Таврії (без Криму). Остаточні кордони УНР, а також приєднання частини Курщини, Холмщини, Воронежчини, як і суміжних областей, де більшість населення українське, «має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів»;

► скасовувалося право власності на землю поміщиків та інших нетрудових господарств; земля проголошується власністю народу і передається йому без викупу; проголошувалася необхідність негайного прийняття закону про порядок користування землею;

► установлювався 8-годинний робочий день для робітників і запроваджувався, спільно з робітниками, державний контроль над виробництвом і розподілом продукції;

► давалася обіцянка негайно розпочати мирні переговори: «через Центральне Правительство примусити й спільників, і ворогів негайно розпочати мирні переговори»;

► проголошувалося «скасування смертної кари, надання повної амністії всім політичним в'язням і засудженим і... декларувалася реформа судочинства з метою привести його до згоди з правними поняттями народу»;

► заявлялося про необхідність «ужити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування»; проголошувалися свободи слова, друку, віросповідань, зібрань, страйків, недоторканність помешкання, можливість вживання різних місцевих мов у зносинах з усіма установами; надавалася національно-персональна автономія росіянам, євреям і полякам тощо;

► наголошувалося на вирішенні проблеми забезпечення продовольством;

► вибори до Всеукраїнських Установчих зборів призначалися на 9 січня 1918 р., скликання — 22 січня 1918 р.

III Універсал УЦР став помітним етапом в українському державотворенні доби революції. Однак його положення були неоднозначно сприйняті в суспільстві: необхідність спрямувати зусилля на допомогу Росії для будівництва нею федеративної держави не подобалася багатьом українським патріотам-самостійникам. Більшість не влаштували шляхи розв'язання аграрного питання.

Особливо це стосувалося скасування права власності на землю і положення про «нетрудові господарства», що мали бути конфісковані. Генеральне секретарство із земельних справ навіть виступило з роз'ясненням, що мається на увазі. Нетрудовими вважали великі господарства, у яких власник змушений був постійно наймати робітників. Господарства, розмір яких становив менше 50 десятин землі, не відбирали. Конфіскації також не підлягали землі цукрових заводів. Усі господарства, що мали понад 50 десятин, перетворювалися на державні, у результаті чого селяни не отримали землі, а поміщики втратили свої господарства. Найбідніших селян обурювало також те, що

Георгій П'ятаков

Текст III Універсалу УЦР

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

3 офіційного пояснення Генерального Секретаріату щодо земельної справи

До Генерального Секретаріату надходять запитання про те, як треба розуміти ті або інші думки останнього Універсалу про Земельну справу.

...Обереігаючи народне господарство: машини, ліси, будинки, лани, скот і інше, дбаючи про порядок в Україні, Універсал не дозволяє ніяких самочинних захватів земель і всякого добра, порубки лісів тощо, бо такі захвати і порубки неминуче зруйнують відтепер вже всенародне багатство та викличуть розруху та сварки в краю і серед селянства.

...Цілком виразно в Універсалі зазначено, що право власності скасовується тільки на землі нетрудових господарств, які б вони не були; чи то селянські, чи то козацькі, чи то якісь інші, залишаються у власності теперішніх хазяйнів.

...Право власності на землі, які належать містам, містечкам і селам або перебувають під дачами, садибами, городами, садами, а також під копальнями, каменоломнями, заводами, фабриками, і таке інше — Універсалом не скасовується.

Взагалі Універсал не тільки не дає право розпоряджатися самовільно землями, сільськогосподарським реманентом, кіньми і т. п., а признаючи його добром всенародним, передає під догляд і в розпорядження Повітовим та Губернським Земельним Комітетам при допомозі Комітетів волосних.

? 1. Як, відповідно до документа, УЦР розуміла право власності на землю? 2. Чи могло, на вашу думку, таке тлумачення задовольнити селянство?

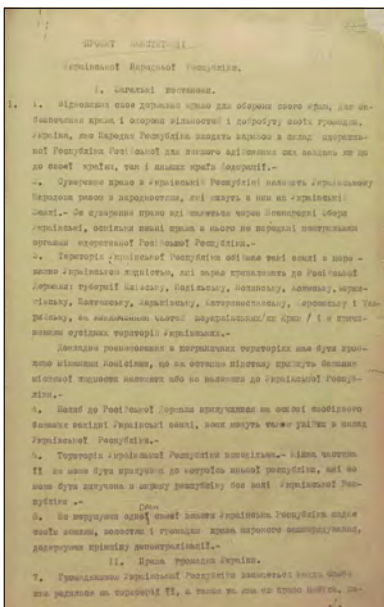
залишалися недоторканими наділи менше 50 десятин. Хвиля незадоволення примусила діячів УЦР заявити, що універсал — це ще не закон, й остаточно питання земельної власності вирішуватиметься Всеукраїнськими Установчими зборами. Положення III Універсалу УЦР фактично позбавили її підтримки як землевласників, так і селянської маси, що було досить небезпечно в країні, де переважна частина населення була пов'язана із сільськогосподарською працею. При цьому там, де більшовики здобули владу, землю одразу розподіляли серед селян за кількістю членів їхніх сімей.

3 ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ УНР.

У внутрішній політиці УЦР у цей період на першому місці була державотворча діяльність. Після проголошення III Універсалу законотворча діяльність УЦР активізувалася. У Малій Раді виникла спеціальна комісія з розробки нових законопроектів. На початку грудня 1917 р. з'явився закон, за яким усі закони й постанови російського уряду та установи з їх повноваженнями, що існували на території України до більшовицького перевороту в Петрограді, залишалися чинними. Право законодавчої ініціативи надавалося лише УЦР та Генеральному Секретаріату. Це стало основою для подальшого державотворчого процесу.

Користуючись правовими нормами своїх попередників, УЦР і Генеральний Секретаріат намагалися наповнити їх новим змістом, а поява нових розпоряджень ставала відповіддю на нагальні проблеми буття. Так, український уряд спеціальним розпорядженням зобов'язав місцеві органи влади вживати заходи для недопущення несанкціонованого захоплення землі, інвентарю й самочинного вирубування лісів.

Найвагомішим кроком у сфері державного будівництва став закон «Про вибори до Установчих зборів УНР». Водночас було розпочато процес утворення судової системи та системи про-

Проект Конституції Української Народної Республіки. 6 грудня 1917 р.

Делегація УНР на переговорах у Брест-Литовську.
Грудень 1917 р.

Засідання німецької, української та російської делегацій
у Брест-Литовську

курорського нагляду. Паралельно велася робота над проектом Конституції УНР та державних символів. Державним гербом було затверджено тризуб князя Володимира Великого.

Було вжито заходів щодо створення власної фінансової системи: надано чинності закону про випуск державних кредитних білетів УНР, Державної скарбниці УНР, видані акти з питань оподаткування. Також було законодавчо закріплено 8-годинний робочий день. Тривалість робочого тижня мала становити 48 годин. Регламентувалися праця жінок, неповнолітніх, нічна праця та кількість святкових днів тощо. Однак водночас не було схвалено Державний бюджет й основи економічної політики.

У зовнішній політиці УНР побоювалася можливої окупації УНР у разі здійснення розпочатого більшовиками розвалу фронту й повернення солдатами багнетів проти власних капіталістів і поміщиків та закликала до мирних переговорів щодо припинення війни. До початку переговорів, за переконанням лідерів УНР, усі мають виконувати свої обов'язки на фронті та в тилу. Цей політичний курс відображала оприлюднена в листопаді 1917 р. постанова про необхідність завершення війни й порядок підписання мирного договору.

Із метою покращення керованості військами Генеральний Секретаріат ухвалив рішення про об'єднання Південно-Західно-го і Румунського фронтів в один Український фронт.

Поштовхом до активізації миротворчих зусиль у питанні завершення війни стало укладення Раднаркомом Росії сепаратної угоди про перемир'я з німецьким та австро-угорським командуванням. 1 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат спеціальною нотою до країн-учасниць війни та всіх нейтральних держав оголосив про намір УНР прямувати «дорогою самостійних міжнародних відносин». Генеральний Секретаріат зазначав на необхідності укладення не сепаратного, а загального миру й того, що «мир, який хоче заключити Росія... може мати силу для УНР тільки тоді, коли його умови прийме й підпише правительство Української Народної Республіки». Через три дні український уряд отримав відповідь, де зазначалося, що його представників запрошують до участі в переговорах із Німеччи-

ЦІКАВІ ФАКТИ

Наприкінці 1917 р. у Києві було сформовано українську військово-частину — Галицько-Буковинський курінь січових стрільців. Його заснували 22 добровольці-галичани з-поміж військовополонених австро-угорської армії, яких утримували в Дарницькому концтаборі. Поступово, поповнюючись за рахунок утікачів з інших концтаборів, особовий склад куреня досяг 500 осіб. Під час формування куреня було взято за основу організаційну структуру легіону УСС. Пізніше його перейменували на Курінь січових стрільців, який став одним із кращих військових підрозділів армії УНР.

ною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною про укладання миру, що відбудуться у **Брест-Литовську**.

УЦР сформувала українську делегацію, яку очолив В. Голубович. Інструкції для неї підготував М. Грушевський. У них зазначалося, що необхідно прагнути включення до складу УНР Холмщини, Підляшшя й проведення плебісцитів про входження до неї Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття. Це продовжило важку боротьбу УЦР за соборність українських земель.

УЦР не сприймала більшовицьку владу в радянській Росії, вважаючи її незаконною і безперспективною. Більшовицьку Раду Народних Комісарів вона вважала представником лише тих регіонів, де захопили владу більшовики, а не всіх суб'єктів Росії. За твердженням голови Генерального Секретаріату В. Винниченка, УЦР прагнула встановлення на території колишньої Російської імперії «однорідної соціалістичної федеративної влади — від народних соціалістів до більшовиків включно». Ініціатива українських політиків була нереалістичною, оскільки більшовики повністю відкидали навіть можливість співпраці зі своїми ідейними противниками.

УЦР установила дипломатичні відносини майже із 20 країнами світу. До Києва прибули військові місії Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Бельгії та Сербії. До квітня 1918 р. вона користувалася також міжнародною підтримкою Німецької та Австро-Угорської імперій.

ВИСНОВКИ

- Лідери УЦР негативно сприйняли більшовицький переворот у Петрограді, що й обумовило наступне протистояння між ними та більшовицькими лідерами Росії.
- III Універсал УЦР сприяв появі Української Народної Республіки й оприлюднив політичний курс, яким вона збиралася розвиватися.
- Внутрішня та зовнішня політика Української Народної Республіки після проголошення III Універсалу сприяла здійсненню сформульованих у ньому засад.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- **1.** Якою була реакція УЦР на більшовицький переворот у Петрограді? **2.** Які три сили вели боротьбу за владу в Києві на початку листопада 1917 р.? **3.** Коли було проголошено III Універсал УЦР? **4.** Як у III Універсалі УЦР планувалося вирішити аграрне питання? **5.** Що вважають найвагомим кроком у сфері державного будівництва УНР після проголошення III Універсалу? **6.** Якою була позиція УНР щодо завершення війни?
- **7.** Охарактеризуйте перебіг подій в Україні, що відбувалися після більшовицького перевороту в Петрограді. **8.** Чому III Універсал УЦР вважають помітним етапом у державотворенні доби Української революції 1917—1921 рр.? **9.** Проаналізуйте внутрішню та зовнішню політику Центральної Ради після проголошення УНР.
- **10.** Покажіть на карті атласу територію УНР.
- 11.** Продовжте складання таблиці «Події Української революції 1917—1921 рр.» (с. 43). **12.** Продовжте складання таблиці «Універсали Української Центральної Ради» (с. 53). **13.** Об'єднайтеся в малі групи й обговоріть питання: у чому полягала сутність політичного курсу, запропонованого українському суспільству III Універсалом УЦР.
- **14.** За твердженням В. Винниченка, III Універсал УЦР не мав такого схвалення в суспільстві, як I Універсал. Висловіть свою думку стосовно причин цього.